

Leven zonder drukte

Leven zonder drukte

Wat stedelingen waarderen in het
platteland

Tjirk van der Ziel

Met een naschrift van:

Anja Steenbekkers en Carola Simon

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, mei 2006

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2006

SCP-essay 4

Grafisch ontwerp: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

Logo: Ien van Laanen, Amsterdam

Opmaak: Textcetera, Den Haag

ISBN 90 377 0262 7

ISBN13 97890377 02620

NUR 740

www.scp.nl

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient met de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Inhoud

Voorwoord	7
Inleiding	
Een oerwaarde	9
Niks is platteland meer	10
Landelijkheid als cultureel thema	12
Het platteland in beeld	15
Territorium	15
Tegenstelling	19
Nationaal erfgoed	22
Het platteland in gebruik	26
Knusse siertuin	26
Attractieve speeltuin	29
Onbestemde achtertuin	33
Het platteland in beleving	37
Stedelijke ruimte	37
Symbolische ruimte	40
Betekenisvolle ruimte	42
Het platteland in waarden	46
Binnentuin van Nederland	46
Publieke plattelandswaarden	48
Leven zonder drukte	53
Literatuur	57
Naschrift	60
Inleiding	60
Wat bedoelen we met plattelandswaarden?	61
Plattelandswaarden geordend	65
Slotbeschouwing	75
Literatuur	80

Voorwoord

In de zomer van 2005 verzocht dr. C.P. Veerman, minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, het Sociaal en Cultureel Planbureau nader onderzoek te doen naar de collectieve waarden van het platteland. Wat betekent het platteland voor stedelingen? Simpel gezegd: welke waarden zien zij in het platteland belichaamd? Wat betekent dat voor hun bereidheid investeringen in de toekomst van het platteland te ondersteunen? In overleg met het ministerie is besloten het thema in eerste instantie te verkennen in een essay. Dr. Tjirk van der Ziel was bereid zijn kennis op het gebied van de verhouding tussen stad en platteland in te zetten voor de beantwoording van de vragen. Uitgaande van zijn essay formuleren SCP-collega's Anja Steenbekkers en Carola Simon enkele conclusies ten behoeve van toekomstig beleid en onderzoek.

Ten behoeve van de gedachtevorming voor het essay en het naschrift zijn waarden van het platteland ook ter discussie geweest in de rondetafelconferentie die het SCP op 16 februari 2006 rondom dit thema heeft georganiseerd. Wij danken alle deelnemers aan deze bijeenkomst voor hun enthousiaste inbreng en inspirerende visies.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

Inleiding

Een oerwaarde

‘Het platteland hoort donker te zijn.’ Onder dit motto trekken eind oktober 2005 meer dan tienduizend mensen in de nachtelijke uren naar donkere plekken buiten de stad om daar het duister te beleven. Duisternis is immers een van de oerwaarden, goed voor mens en natuur, verkondigen de initiatiefnemers, Stichting Natuur en Milieu en de twaalf provinciale Milieufederaties. Die nacht gaan de deelnemers het water op, maken lange wandelingen, speuren de sterrenhemel af, bezoeken nachtconcerten, laten zich informeren over nachtdieren en kiezen het mooiste donkerste plekje in hun provincie. Op verschillende plaatsen wordt het extra donker: het licht in kassen wordt gedoofd, de straatlantaarns gaan uit en *skybeamers* blijven deze keer ongebruikt. Het is de eerste ‘Nacht van de Nacht’ in Nederland. In Vlaanderen bestaat deze campagne voor het duistere platteland overigens al tien jaar. In het voorjaar van 2005 namen daar naar schatting 25.000 mensen deel aan nachtelijke activiteiten, en knipten 140 gemeenten een deel van de openbare verlichting uit.

Het donkere platteland geldt als een oerwaarde, verstrengd met de beleving van ruimte en stilte. Het opkijken naar de heldere maan en sterrenhemel vormt een belangrijke verbintenis met het heelal; in die zin maakt deze ‘schoonheid van de nacht’ deel uit van de natuurervaring, bron van inspiratie en verstillings (Alterra 2005). Daarom vindt 52 procent van de Nederlanders dat op het platteland ‘s nachts niet onnodig veel lampen moeten branden. Die krappe meerderheid kan natuurlijk niet verhullen dat mensen nogal ambivalent tegenover kunstlicht staan. Het Alterra-onderzoek laat zien dat 80 tot 90 procent van de bevolking verlichting positief waardeert: het is goed voor de verkeersveiligheid. Bovendien gaat er een mogelijk preventieve werking van uit tegen inbraak en criminaliteit. Dat laatste is de reden dat juist stedelingen ook sfeerverlichting toejuichen. Een stad komt tot leven door lichtreclames en verlichte straten, pleinen, gebou-

wen en wegen, wat een gevoel van sociale veiligheid oproept. Er bestaat verschil tussen de stedelijke woonomgeving en het platteland. De stad mag, nee moet in de nachtelijke uren in licht baden, als elders, buiten de bebouwde kom, de lampen maar uit gaan. De meeste bewoners van dat duistere buitengebied geven aan dat veiligheid van minder belang is. Hun woonomgeving moet 's nachts gewoon donker zijn, ze zijn niet anders gewend en het is goed voor nachtdieren. Licht versus duisternis, het gevoel van veiligheid versus de beleving van schoonheid: een scherper visueel contrast tussen stad en platteland kan nauwelijks beter tot uitdrukking worden gebracht.

Niks is platteland meer

De 'Nacht van de Nacht' legt volgens velen een van de publieke waarden van het platteland bloot. Deze waarden zouden in scherp contrast met stedelijkheid én met het heden staan. Uit de nadruk op de tegenstelling tussen stad en platteland spreekt een weemoedig verlangen naar het verleden: terug naar de oerstand. De onderliggende veronderstelling luidt dat 'toen', 'vroeger', 'voorheen', 'destijds', het leven in veel opzichten beter was. De modernisering heeft buitengewoon veel welvaart gebracht, maar deed tevens plattelandswaarden het onderspit delven. Waarden die velen als fundamenteel beschouwen en daarom onontbeerlijk worden geacht voor heel de samenleving. Maar zijn er ook plattelandswaarden die bij uitstek relevant zijn voor stedelingen? Die vraag staat in dit essay centraal.

Het betreft een uitermate belangrijk thema, nu de verhouding tussen stad en platteland aan grote veranderingen onderhevig is. In feite staat die relatie al sinds de industrialisatie onder druk. Toen de grenzen tussen beide gingen vervagen, waaierden stedelijke elementen onontkoombaar over de rest van Nederland uit. Het is interessant te zien dat wetenschappers niettemin hardnekkig bleven vasthouden aan duidelijke scheidslijnen. De academische contramal kreeg verschillende benamingen, vaak sociaal-cultureel getint: *Gemeinschaft* versus *Gesellschaft*, *traditional* versus *modern*, *country* versus *city*, *rural society* versus *urban society*. Onderhuids draaide het echter steevast om de rela-

tie tussen natuur en cultuur. Natuur veronderstelt spontaniteit, zuiverheid, het ongeschonden land zonder menselijke ingreep – in Nederland overigens geheel afwezig. Aan de andere kant van het spectrum ligt het kunstmatige stadslandschap, waaruit natuur vrijwel geheel is verbannen. En ergens op het snijvlak van natuur en cultuur bevindt zich het agrarische cultuurlandschap – let op het pleonasme – geleidelijk ontsproten uit de noeste arbeid van duizenden individuele boeren die zich plooiden naar de eigenschappen en mogelijkheden van akker en weiland. Platteland betekent dus idealiter een min of meer evenwichtige mix van natuur en cultuur, met een geheel eigen leefwijze.

Die balans op het platteland is ruw verstoord, niet in de laatste plaats door de modernisering van de landbouw zelf. Tot verdriet van velen kwijnen en verdwijnen tal van karakteristieke rurale elementen. Uiterst tragisch, want dat oude platteland zit vol verhalen, verzucht romanschrijver Willem van Toorn: ploegende boeren, vissersboten op zee, kerktorens in de verte, groene coulissen die de ruimte verdelen, zeilen die langs het riet schuiven, koeien onder de bomen. Het landschap zit in ons hoofd en in ons hart, als uitzicht en horizon, als een leefomgeving waarin we ons thuisvoelen. Wie dat thuis ontbeert, voelt de striemen van de ontheemding. Als schrijver Robert Anker denkt aan zijn jeugd in het West-Friese dorp Oostwoud, zegt hij de term ontheemding te prevaleren boven heimwee. 'Heimwee is een verkeerd woord. Dat betekent dat je naar iets terug wilt dat nog bestaat. Maar Oostwoud bestaat niet meer, het is verdwenen. Het bestaat alleen nog in je hoofd, en alleen daar kun je er nog naartoe. Niks is platteland meer in Nederland, overal is een Hema, een Blokker en overal is tv.' Anker woont nu in Amsterdam, waar hij vooral chaos ervaart. Het harde stadsleven slaat gaten in zijn gemoed. Juist daarom is zijn verlangen gericht op harmonie, op de eenheid die in zijn kindertijd nog bestond.

Het oude platteland was een complete wereld: alles was er, en alles leek daar eeuwig te zijn. Die landelijke wereld ligt ons na aan het hart, wat ook blijkt uit de soms opvallend positieve toonzetting uit recente enquêteresultaten. Bijna negen op de tien Nederlanders zegt verknocht te zijn aan de grazende koe in de wei, want 'dat is pas echt Nederland' (Frerichs 2001). Een aantrekkelijk decor voor de wandelende en fietsende recreant,

die vooral de natuurlijkheid ervan waardeert. En dat moet vooral zo blijven. Aan het platteland mag niets meer veranderen, oordeelt 97 procent van de Nederlanders (NIPO 2003). Een open, natuurlijke omgeving heeft immers een ontspannende werking en nodigt uit tot bewegen. Het platteland hoort historisch gezien bij het Nederlandse landschap, vinden ook stedelingen. Bebouwing is taboe en de boeren, die moeten gewoon blijven boeren, anders heeft het platteland geen toekomst. Het imago van de boer is zelfs ronduit positief (LNV 2005). Nagenoeg alle Nederlanders dragen hem een warm hart toe, omdat hij eerlijk is, hard werkt, voedsel produceert en aldus een zinvolle bijdrage levert aan de economie. Slechts zes procent van de bevolking zal geen traan laten als de boer van het toneel verdwijnt.

Hoewel het slechts momentopnamen zijn, laten genoemde imago-onderzoeken telkens weer een overwegend arcadisch beeld zien. Platteland betekent rust, ruimte en groen, met relatief kleine agrarische bedrijven, losjes verspreid in open landschap. Blijkbaar kent de waardering een sterk visueel en zintuiglijk karakter, en is het platteland voor velen synoniem met natuur. Het gros van de Nederlanders ziet een multifunctioneel landschap voor zich, waarin de arcadische benadering het utilitaire gaat overheersen. Dat betekent een verschuiving in centrale waarden: van nut, modernisering en kwantiteit, naar beleving, authenticiteit en kwaliteit. Als gevolg daarvan is de toekomstige ontwikkeling van het platteland onzeker geworden. Het is de vraag of de instandhouding van het boven geschetste, traditionele beeld kan worden gecombineerd met een solide perspectief voor boeren en andere ondernemers binnen het Europese liberaliseringsbeleid. Op dit punt komen waarden in het vizier. Het platteland mag zeker specifieke waarden herbergen, maar deze waarden moeten wel leiden tot (nieuwe) functies die de plattelandseconomie kunnen versterken. Het gaat, kortom, om een vitaal platteland als collectief goed met rijke potenties voor de samenleving als geheel.

Landelijkheid als cultureel thema

Eén moeilijkheid moet nu worden opgepakt. Want het is niet altijd duidelijk waar we deze waarden precies moeten lokaliseren. Waar

bevindt zich in Nederland het platteland? Bij 'platteland' duikt vrijwel meteen de definitiekwestie op. De ruimtelijke dimensie ervan varieert langs de meetlat van contrast en deelbelang. Soms ligt de nadruk op het visuele aspect, zoals bij de Nacht van de Nacht: de stad is licht, het platteland is duister. Omdat ook dorpen 's nachts als kleine woonenclaves opvlammen, betekent platteland eigenlijk weiland en akkerland: het buitengebied. Anderen laten het in morfologische zin beginnen daar waar de dichtbebouwde ruimte van steden ophoudt. Platteland valt dan vrijwel samen met cultuurlandschap, inclusief dorpen. Voor sommigen omvat het zelfs bossen, natuurgebieden en recreatieplassen: één collectieve, groene vrijetijdsruimte. Er is echter ook een (groeie) groep sceptici die de vergelijking met het buitenland maakt en tot de conclusie komt dat Nederland vrijwel geen platteland meer heeft. Hun begripsbepaling wordt sterkt gedomineerd door ruimte, leegte, omvang: onversnipperd boerenland.

Welke poging tot afbakening ook, door het handhaven van twee strikt gescheiden werelden (steden tegenover de rest) kent het doorsnee plattelandsbeeld een nogal streng normatief karakter. Een dergelijke benadering staat haaks op wat wij dagelijks om ons heen zien. Een bepaald kenmerk kan lang niet zo eenvoudig als typisch plattelands worden beschouwd als voorheen. De werkelijkheid is zo complex dat verschillen tussen stad en platteland niet langer kunnen worden bestudeerd aan de hand van ruimtelijke, sociale of morfologische kenmerken. Natuurlijk, sommige stedelingen koesteren de gedachte dat het Nederlandse platteland waarden vertegenwoordigt die het aantrekkelijk maken om er te recreëren of er te gaan wonen. Maar evengoed is het mogelijk dat zij het landelijke zelf in huis halen door tal van iconen en symbolen, gekocht op een van de vele *country fairs* die de laatste jaren een massapubliek trekken. Zelfs gemeenschapszin als een aspect van landelijkheid is niet alleen voorbehouden aan het platteland. Het laat zich bijvoorbeeld ook vinden in volkswijken in de stad (zie bijvoorbeeld *The Urban Villagers* (1962) van de Amerikaanse socioloog Herbert Gans). Omgekeerd ervaren plattelanders die in anonimiteit willen leven, dat zij zich in grotere vrijheid makkelijker een stedelijke mentaliteit kunnen aanmeten dan voorheen.

Landelijkheid komt overal voor, evenals stedelijkheid. Sociaal-wetenschappelijk onderzoek spitst zich tegenwoordig

dan ook toe op de sociale en culturele betekenis van landelijkheid in de moderne samenleving. Het platteland bestaat niet bij de gratie van objectieve criteria, maar op grond van het feit dat het overal en door iedereen als een realiteit wordt beschouwd (De Haan 2001). Voor de een is het een gebied met visuele kenmerken, voor de ander een geheel aan ruimtelijke functies, voor weer iemand anders een manier van leven. Kortom, landelijkheid en stedelijkheid zijn beide culturele thema's, die in het alledaagse leven op talloze manieren tot uiting komen. Stad en platteland, stedelijkheid en landelijkheid zijn geen gescheiden werelden, maar lopen soms in elkaar over en vullen elkaar aan. Mede hierom ligt in dit essay de begrenzing van het platteland niet op voorhand vast. Het zijn de stedelingen die de lijnen trekken; het gaat om hun ideeën, hun beelden, hun mentale voorstellingen, los van de wijze waarop die tot stand zijn gekomen. Wel verdienen ze een kritische beschouwing, gezien de definitie van het platteland als evenwichtige mix van natuur en cultuur. De agrarische kern blijft daarmee noodzakelijk.

Het speuren naar publieke plattelandswaarden vanuit stedelijk perspectief moet leiden tot de ontdekking van een hernieuwde eenheid tussen stad en platteland, en tot mogelijk nieuwe, levensvatbare functies. Beelden spelen daarbij een belangrijke rol. Onderzoek naar beeldvorming biedt zicht op achterliggende waarden, die als vertrekpunt dienen voor verschillende gebruikswijzen van en uiteenlopende ervaringen met het platteland. De zoektocht bepaalt de verhaallijn van dit essay. Zoals we in het eerste deel zullen zien, is het platteland – als domein van boeren, het landleven – de afgelopen eeuwen vaak door een stedelijke elite gewaardeerd voor eigen of nationaal belang. In het tweede deel staat het hedendaagse gebruik centraal, en brengen we een bezoek aan het platteland dat dient als siertuin, als speeltuin en als achtertuin van de stad. In deel drie herwint het platteland aan betekenis door stedelingen een plek te bieden voor een persoonlijke beleving, voor binding met hun verleden en voor worteling met de concrete, zintuiglijke werkelijkheid: de aarde, het leven. De waarde van landelijkheid in een stedelijke samenleving blijkt springlevend te zijn. Het essay wordt afgesloten met een nadere analyse van enkele belangrijke publieke plattelandswaarden voor stedelingen.

Het platteland in beeld

Territorium

De eenheid van stad en platteland heeft verrassend oude papieren. Volgens architect Marc Glauemans (2000) voert die innerlijke vervlechting terug op de oude Grieken. Naast een fysieke, geografische ruimte was een stad toen vooral de ruimtelijke uitdrukkingsvorm van een politiek en geestelijk idee. De ver buiten de stadsmuren gelegen heiligdommen, op strategische plekken in het landschap en nog net zichtbaar vanaf de stadsburcht, telden net zo goed mee. Sterker, ze markeerden het einde van de bewoonde wereld (maximaal vijftien kilometer ver, daarachter begon ruige natuur, de onveilige wildernis). Het geheel was een stadslandschap, een ruimte die dankzij de voortdurende gezamenlijke bezoeken aan die tempels vol van betekenis raakte, een *territorium*. Dit begrip drukt een bepaalde ordening uit: stad en ommeland raken steeds meer met elkaar verknoot. Juist door de rituele processies en ceremoniën buiten de fysieke bebouwing verkreeg het ommeland een collectieve waarde, in dit geval een voornamelijk religieuze waarde. Kortom, niet de ruimte als zodanig bepaalde waar stad ophoudt. Het waren de sociale, culturele of religieuze markeringen die de uiterste begrenzings aangaven.

Deze oude gedachte van het territorium deed nog altijd opgeld in het Nederland van de zeventiende en achttiende eeuw. Met name Amsterdam kende een omvangrijk territorium. Binnen de muren werden vele soorten optochten en ommegangen uitgevoerd; de deelnemers ervoeren en bevestigden in de rondgaande beweging van het ritueel de fysieke aanwezigheid van straten, stegen, grachten, de dichte bebouwing, kortom, de stad. Vervolgens lag in een cirkel om de hoofdstad een groot rechtsgebied, tot ruim zeven kilometer van het centrum (gemarkeerd door obeliskvormige banpalen langs de belangrijkste uitvalswegen, ten teken dat een banneling geen vrije toegang meer had). Binnen dit juridisch domein zwaaide de Amsterdamse schout de stadse scepter. Maar de echte afbakening van het territorium lag

verderop. Waar de Grieken hun beelden en tempels bouwden, bevonden zich in de Amsterdamse context andere 'heiligdommen': talloze tuinen, buitenplaatsen en landgoederen in een brede zone om de hoofdstad. Ook hier vielen de grenzen samen met de visuele horizon, maar dan precies andersom. Met een straal van pakweg twintig kilometer gaf de buitenste cirkel van het territorium nog net zicht op de torens, mede dankzij zichtlijnen via prachtig aangelegde lanen. Hier lag het vrijetijd domein: bedoeld voor ontspanning en vermaak.

De trek van welgestelde Amsterdammers naar buiten kwam eigenlijk pas goed op gang toen de grootste economische groei van de Gouden Eeuw al achter de rug was. In de periode 1618-1650 bezat bijna een vijfde van het Amsterdamse patriciaat een buitenverblijf. Dat aandeel liep op tot 41 procent in de periode 1650-1672. Daarna viel dat percentage tijdelijk terug – de Republiek voerde enkele oorlogen – maar van 1702 tot 1748 bleek maar liefst 81 procent een tweede huis in het buitengebied te bezitten, en daarna, tot 1787, nog altijd 67 procent. Van een volstrekt elitair fenomeen was toen geen sprake meer. Ook de middenstand profiteerde volop mee. Elk voorjaar kwam rondom de grachten in het centrum een ware volksverhuizing op gang; de trekschuit werd volgestouwd met huisraad en daarna ging het massaal naar de plaats van bestemming, het buitenhuis, waar de Amsterdammers tot diep in de herfst vertoefden. Ze keerden alleen terug naar de stad om er zaken te doen.

Waar waren deze buitenhuizen te vinden? Allereerst in Watergraafsmeer, een veenplas die in 1629 was drooggemalen. Aanvankelijk was de polder bestemd voor tuinders en melkveehouders, maar in de loop van de zeventiende eeuw lieten de eerste welgestelde regenten en kooplieden hun oog op dit gebied vallen. De doorbraak volgde na 1700. Er werden hofsteden gebouwd, fraai aangelegde nederzettingen van twee hectare of groter, met imposante gebouwen als complete paleizen. De kleine variant van één hectare heette buitenplaats, en een kavel van een halve hectare een 'pleziertuin', voor iedereen toegankelijk. Deze polder groeide uit tot een complete lusthof, met een oppervlakte die de gehele Amsterdamse binnenstad van die tijd overtrof. Ook langs de Amstel en de Vecht verschenen riante buitenverblijven. De honderden theekoepels, villa's en tuinen, lanen en parterres

waren uitingen van een ongekende rijkdom en overvloed. Hier en daar verzezen kunstmatige dorpen als 's Gravenland, een Amsterdamse enclave op de grens van vochtig veengebied en schrale heidegronden.

Verder naar het westen, richting Kennemerland tegen de duinenrij bij Haarlem, lagen eveneens honderden buitenverblijven, kastelen haast, nog groter en indrukwekkender dan in Watergraafsmeer of langs de Amstel en de Vecht. Bovendien ontdekte men ten noorden van Amsterdam een uitzonderlijk brok landschap in de droogmakerijen de Schermer, de Purmer en de Beemster. De laatste werd drooggelegd in 1612 en was met 7200 hectare het grootste project van die tijd (kosten 1,9 miljoen gulden, opgebracht dankzij VOC-opbrengsten). In tegenstelling tot de vorige luthoven werd de Beemster gezien als een beleggingsobject dat geld in het laatje moest brengen. Daarom kreeg deze polder een agrarisch karakter. Sindsdien geldt hij als exemplarisch voor het geometrisch schoonheidsideaal. De volmaakt rechthoekige afmetingen van de stolpboerderijen, buitenhuizen en tuinen, doorsneden door sloten en prachtige lanen met hoge bomen en omzoomd door dijken, heeft buitenlandse bezoekers altijd diep geïmponeerd. In 1999 riep Unesco de Beemster uit tot Werelderfgoed, waarin internationale erkenning doorklinkt voor de haast kunstzinnige manier waarop Nederlanders met het landschap omgingen. Binnenlands is de status geringer; de ooit toegezegde officiële plaquette van de droogmakerij ligt nog ergens in een depot opgeslagen.

De elitaire trek naar buiten kunnen we zien als een bijzondere vorm van verstedelijking, als een mentaal en fysiek proces van toeëigening van het landschap. Het ommeland werd ingekapseld en daarmee letterlijk speelruimte van de rijke koopman of regent, die rondom de hoofdstad een uitgebreid vil-lalandschap tot stand bracht. De natuur buiten de wallen, die zich vaak 'wanschikkelijk' toonde, moest door de stedeling 'opgeschikt, opgepronkt, in goede ordre, çierijk en vermakelijk gemaect worden'. (Van der Groen in *Den Nederlantsen hovenier, 1669*, gecit. in Glaudemans) Als het moest, werden heuvels geëgaliseerd en elders platte plekken opgehoogd. Land werd water en water werd land. Voor het eerst brachten Nederlanders op grote schaal land in cultuur om er van te genieten, als een van God ge-

geven geschenk. Klassieke begrippen als *negotium* (het werkzame leven) en *otium* (de welbestede vrije tijd) zouden zo in verband zijn gebracht met bijbelse waarden als nuttigheid en soberheid, vermeldt Glaudemans, maar dan wel soberheid met een gouden randje die zelfs bij sommige tijdgenoten een gevoel van decadentie oproep. De stad genoot van het ommeland, dat op zijn beurt pronkte met de stad.

Vanwaar deze stedelijke drang naar buiten in de zeventiende en achttiende eeuw? Het verlangen naar het land ontstond na het bestuderen van klassieke literaire werken, die de stad-met-ommand aanprezen als eenheid van arbeid en rust. Maar er bestond ook een andere bron waaruit werd geput. Volgens de overheersende gedachte in de christelijke Nederlanden van die tijd kon de mens uit de natuur het bestaan van God afleiden. De natuur was het 'tweede boek' van God. Glaudemans verdedigt in zijn studie de stelling dat deze fysico-theologie zelfs beslissend is geweest voor de populariteit en de wijze waarop het platteland werd vormgegeven. De stedeling kon in zijn buitenverblijf de natuur beleven én bestuderen – de natuurwetenschappen waren in opkomst. De geometrisch geordende tuin vormde dan zowel een eerbetoon aan als een verwijzing naar de orde die overal in de natuur kon worden aangetroffen, tot op het kleinste niveau toe. In feite verbond de tuin het aardse met het goddelijke. Zo was het buitenleven, gerepresenteerd in de tuin, een bewuste afspiegeling van het paradijs. In deze opvatting had het omliggende platteland voor de stedeling in die tijd, net als voor de klassieke Grieken, een religieuze waarde, zij het sterk vermengd met hebzucht en protserigheid. Bovendien was het buitenleven nu eenmaal aantrekkelijker dan de stinkende stadsgrachten op warme zomerdagen.

Maar rijkdom is vergankelijk. In de loop van de achttiende eeuw raakte Nederland in een recessie. Overzeese handelsactiviteiten namen sterk af, de welvaart viel terug, de bevolkingsgroei stagneerde. Kortom: de Gouden Eeuw liep nu echt op zijn einde. Rijke Amsterdammers kregen het steeds moeilijker hun buitens te onderhouden. Leegstand en afbraak dreigden. Watergraafsmeer, waar meer dan 375 verblijven stonden, werd uiteindelijk weer agrarisch gebied, tot het bijna anderhalve eeuw later, in 1921, door Amsterdam werd ingelijfd ten behoeve van

grootschalige stadsuitbreidingen. (De hoofdstad werd toen qua oppervlakte bijna vier keer zo groot: van 4600 naar 17.500 hectare). Ook langs de Amstel en de Vecht liepen weer boeren rond met hun vee, maar ook vele turfstekers die na hun noeste arbeid hier en daar veenplassen nalieten. Zelfs de 53 uiterst luxe buitenplaatsen in de Beemster ontkwamen niet aan de sloophamer. Een uitzondering werd gemaakt voor de buitengewoon fraaie stolpboerderijen die rijke regenten en kooplieden er eveneens hadden laten bouwen. Destijds was het voorste deel ingericht als zomerverblijf voor de Amsterdamse eigenaar, en het achterste deel voor de pachter en zijn gezin. De laatste kon zijn boerenwerk voortzetten en uitbreiden.

In totaal heeft het welvarende platteland rondom Amsterdam meer dan vijfhonderd imposante buitenhuizen geteld, met bijbehorende tuinen in alle soorten en maten, op een totaal van 25.000 huizen in de stad zelf. Daarvan is amper tien procent bewaard gebleven. Zo schrompelde het territorium van de hoofdstad tot geringere proporties ineen.

Tegenstelling

Buiten de gemanipuleerde ruimte van het Amsterdamse territorium lag, evenals in de oudheid, veel wildernis. Omstreeks 1800 bestond Nederland nog altijd voor eenderde uit woeste gronden, een kaal landschap, een wijde lege ruimte, stug, vijandig en ongenaakbaar. Grote delen van Drenthe, het zuiden van Friesland en Groningen, Salland, Twente, de Achterhoek, de Veluwe en Noord-Brabant waren nauwelijks gecultiveerd en daardoor van weinig waarde. Onland. Maar dichterbij huis, in West-Nederland, lag wel vruchtbaar land. Sinds de elfde eeuw hadden de vele afgravingen, afwateringen en strookverkavelingen en later de droogmakerijen daar een agrarisch landschap geschapen. Dit weidelandschap was het domein van de boer; de stedeling had er niets te zoeken en beschouwde het zeker niet als een onderdeel van zijn territorium. Wel herkende hij er een bijzondere waarde in. Toen in 1648 de Tachtigjarige Oorlog voorbij was, werd in het feestvierende Amsterdam een koe door de stad rondgedragen. Zij moest het heldhaftige vaderland verbeelden: trouw, nuchter

en waakzaam, niet van haar stuk te krijgen. In tal van toneelstukken, liederen, gedichten, prentenboeken en op gevelstenen werd de landelijke (melk)koe voorgesteld als het gezonde, verstedelijkte Holland, representaties van sprankelende voorspoed.

In deze positieve verbeelding school al de kiem van een tegenstelling tussen stad en platteland. Van belang hierbij is het historische beeld dat men van zichzelf had gevormd: een welvarend land met sappige weiden en eenvoudige, dappere inwoners. Dit Bataafse Arcadië was bewust ontworpen door Cornelius Aurelius, leermeester van Erasmus, die in 1517 inhaakte op de behoefte van zijn tijdgenoten aan een eervol Hollands verleden op basis van antieke beschrijvingen. Hij deed inspiratie op in een mythisch verleden waarin het Bataveneiland, ooit genoemd door de Romeinse geschiedschrijver Tacitus, een glansrol kon vervullen. In *Chronycke van Holland* werd dit Batavia geschetst als een onbedorven, landelijke samenleving van deugdzaame boeren en vissers. In dit Hollandse Batavia paste de koe perfect. Zo wilden de Zeven Provinciën in de strijd tegen vijanden zich graag vereenzelvigen met de zeven vette koeien, analoog aan de bijbelse koppeling met aardse overvloed en Jozefs droom over zeven vette en zeven magere koeien (Drees 1997). Het landleven, buiten de stad, stond in hoog aanzien.

Nu was het idealiseren van de boerenstand niet vanzelfsprekend. Er waren perioden dat de vrije stad aantrekkelijker leek dan het platteland, dat soms bekrompen, dan wel arme en eigenzinnige boeren huisvestte. Dat gebeurde bijvoorbeeld ten tijde van Pieter Brueghel de Oude (1520-1569), een Zuid-Nederlandse schilder die de boeren afbeeldde als wulps, gulzig en zedeloos, karaktertrekken die in kluchten en gedichten sterk werden gemoraliseerd. Maar ook het stadsleven kreeg soms een immoreel stempel opgedrukt. Het platteland kwam dan als zuivere tegenpool om de hoek kijken. Zo wilde Aurelius de Hollanders een spiegel voorhouden door hen te waarschuwen voor zedelijk verval. Later zou ook Hugo de Groot de vinger heffen over plichtsbesef en oude manieren. Hoewel het Amsterdamse territorium zich daarna ontwikkelde tot een eenheid van stad en platteland, stak dit dualisme af en toe de kop op. Uiteindelijk zorgde de Romantiek aan het eind van de achttiende eeuw voor een strikte scheiding tussen cultuur en natuur. Vanaf die tijd werd het platteland gezien als

een zelfstandig domein, een aparte wereld waar de mens nog in harmonie met zichzelf en met de natuur kon leven.

In de schilderkunst zien we de tegenstelling tussen stad en platteland terug. De Hollandse meesters die in de zeventiende eeuw bij voorkeur landelijke streken op het doek hadden vastgelegd, vormden twee eeuwen later een ongekennde inspiratiebron. De traagstromende rivieren, de kleine vissersdorpen langs de Zuiderzee en de kuststreek bleken bij de schilders zeer in trek, evenals boerendorpen elders in het land. Her en der ontstonden kleine kunstenaarskolonies die als uitvalsbasis dienden om in de open lucht het penseel te hanteren. De eenvoudige manier van leven op het platteland lokte hen, als tegenwicht tegen de industrialisatie in grote steden. Kleine dorpen zouden bovendien het meest overeenkomen met het beeld van Nederland op de oude meesterstukken. Na 1880 ontstond er in de Verenigde Staten zelfs een 'Holland Mania'. Door het bekijken van bijvoorbeeld een Hollands weidandschap konden Amerikanen zich even onttrekken aan de drukte in de grote steden. De landelijke eenvoud van regelmatig wiekende molens, loom grazende koeien en kabbelend water van de brede rivieren onder opbollende wolken, vormde een weldadig contrast voor het hectische zakenleven.

Het genoegzame leven in besloten, kleine gemeenschappen sprak eveneens sterk tot de verbeelding. Voorstellingen van eenvoudige vissers en boeren deden denken aan protestantse deugden als godsvertrouwen, deemoed, eerlijkheid, vlijt en een hecht gezinsleven, waarden waarmee de Verenigde Staten zelf groot zijn geworden. Aan het eind van de negentiende eeuw deed het beeld van Nederland als idyllisch paradijs goede zaken: het land werd bevolkt door stoere, eerlijke mensen op klompen die gelukkig leven temidden van dijken, duinen en grachten. Deze utopie vloeide voort uit de gewoonte het land te bekijken door de roze bril van kunst en historie. Met de term *Dutch* werden zelfs ouderwetse waarden van het Nederlandse huisinterieur aangeduid. Binnenhuisarchitecten bespeurden in die tijd een verband tussen Hollandse schilderijen en de Amerikaanse hang naar ingetogen huiselijkheid. (Stott 1998) De intieme idylle van het ongedwongen landleven verwierf de status van burgerlijk ideaal.

Nationaal erfgoed

De ontsluiting van het platteland door tram en trein had in de loop van de negentiende eeuw gezorgd voor een stroom stedelingen, op zoek naar het authentieke boerenbestaan dat de schilders hadden 'ontdekt'. Het platteland werd een bekoorlijke bezienswaardigheid, en dat kwam prachtig van pas in het proces van natievorming. Antropoloog Rob van Ginkel (1999) legt een directe koppeling tussen platteland en steden aan de hand van dominante discourses binnen de culturele, burgerlijke elite. Nederland verkeerde na de afscheiding van België in 1830 in onzekerheid over de eigenheid en levensvatbaarheid van een kleine natie en zocht een collectief goed dat de bevolking kon samenbinden. Dat collectief vond men in de tweede helft van de negentiende eeuw in het platteland. Velen zagen het Hollandse landschap buiten de steden als een onderdeel van de nationale of regionale identiteit, juist vanwege het rurale karakter als basis voor het eigene van land of volk. Het landelijke bood een beeld van het ware, het zuivere, het schone, en vormde, niet in de laatste plaats, een stimulans voor positief vaderlands gevoel. De schilderkunst van de oude meesters werd bij dat gevoel het ideale uithangbord, ook voor de rest van de wereld.

Stedelijke intellectuelen probeerden Nederland te integreren met nationale symbolen als vlag, volkslied en koningshuis, maar ook met het platteland. Zij zagen de plattelandsbevolking als hoeder van oude cultuurpatronen en deugden die de kern van Nederland bevatten. Het platteland verkreeg een nationale, samenbindende waarde. Een collectieve toe-eigening van het rurale verleden schept immers een gezamenlijke identiteit: in de volkscultuur schuilt de volksziel. Boeren en vissers moesten de rol vervullen van bij uitstek 'nationale' figuren, aan wier ijver, eenvoud en godsvrucht anderen een voorbeeld zouden kunnen nemen. Hun klederdrachten waren symbolen van dorpspegeel die landgenoten de armen om elkaars schouders deden slaan. Later nam het volksdansen die symbolische positie over: plattelanders die hand in hand rondhossen op het dorpsplein vormden letterlijk de tegenhanger van de losgeslagen, individualistische stadsmentaliteit. Daarmee kreeg het platteland tevens een sterk normatief-morele waarde, de plek waar het leven nog

goed en gezond is. Die waarde leunde sterk op de calvinistische waarden van de Gouden Eeuw. Niet voor niets werd dat tijdperk juist in de negentiende eeuw als een trots en roemrijk verleden geconstrueerd, een unieke inspiratiebron voor nationale een-dracht.

De groei van het stedelijke toerisme op het platteland leidde begin twintigste eeuw tot tal van organisaties voor be-houd van natuur en van dorpsgezichten. Er kwamen academi-sche cursussen in folklore, dorpsstradities werden op film vast-gelegd, sociografen stortten zich op de bestudering van volks-karakters, dorpsmonografieën beschreven culturele en zedelijke veranderingen. Het waren antimodernistische reacties op de massacultuur die vervlakking en ontworteling zou teweegbren-gen, in een amechtige hunkering naar de heilzame werking van de volkscultuur. Het platteland als historisch erfgoed met zulke belangrijke publieke waarden diende natuurlijk te worden ge-koesterd en voor het nageslacht bewaard. Dat gebeurde in het Openluchtmuseum in Arnhem, waar in 1918 de deuren open-zwaaiden. Hier werden rurale elementen uit een bepaalde loka-liteit – huisraad, molens en zelfs complete boerderijen – opgetild naar het nationale niveau. Nederland, één groot dorp. Heel het platteland als symbool van Nederland en de boerderij als toon-beeld van waarheid en schoonheid. Het landleven stond model voor de zuivere Nederlandse inborst (De Jong 2001).

Kort na de Eerste Wereldoorlog spatte de plattelands-idylle uiteen. De belangstelling voor folkloristische optochten daalde scherp, de cultuur van de plattelander was opeens ach-terlijk. Een toneelvoorstelling in klederdracht bij het 25-jarig jubileum van koningin Wilhelmina in 1923 werd afgedaan als simpel boerenbruiloftsgedoe, niet passend bij een modern land. Nederland wilde zich voor het oog van de wereld liever presen-teren als vooruitstrevend, met oog voor nieuwe ontwikkelingen in scheepvaart, luchtvaart, industrie, verkeer en communicatie. In plaats van klederdrachten bezocht de stedeling liever tentoon-stellingen van blinkende auto's en open dagen met reusachtige stoomboten. Het waren de economisch welvarende jaren twintig, tintelend van verlangen naar een vrediger toekomst. Wie wilde zich dan identificeren met het traditionele platteland? De maat-schappelijke elite schaamde zich bijvoorbeeld voor een nieuw

uitgegeven bankbiljet, waarop een Zeeuwse boerin in klederdracht stond afgebeeld. Dat zou het buitenlandse vooroordeel over Nederland als klompenland maar nodeloos versterken.

De economische crisis van de jaren dertig bracht het platteland weer pardoes terug in de schijnwerpers. In die periode moest Nederland uiteraard terugvallen op de boer als voedselproducent. Toch was de politieke steun aan de landbouw niet zozeer ingegeven door economische, als wel door moreel-ethische en culturele motieven. De Delftse hoogleraar Willem Schermerhorn, die na de oorlog minister-president zou worden, typeerde boeren als 'ankergrond van de cultuur'. Kenmerkend voor de boerenstand noemde hij de hechte relatie met de 'groeikracht van de aarde en met het Leven zelf'. Schermerhorn, zelf boerenzoon, prees de agrarische levensstijl. 'In een cultuurperiode waarin het mateloze en onbegrensde van de stadscultuur overheerst, bestaat behoefte aan de weerstand van een groep die maat houdt, niet omdat zij zoveel verstandiger is, maar omdat het leven zelf binnen deze groep maat en grens stelt' (zie De Ru 1980). Volkskundigen stelden het platteland ten voorbeeld. Lokale gemeenschapszin moest opnieuw op nationaal niveau worden overgebracht naar de burgerij in de steden, in de hoop saamhorigheidsgevoel op te wekken én crisisgevoelens te bezweren.

In de tweede helft van de jaren dertig kwam dit cultuurpessimistische gedachtegoed in nationaal-socialistisch vaarwater terecht. Onder de morele waarde van het platteland werd een ideologische basis geschoven. Men repte steeds vaker over het onbedorven platteland tegenover de verdorven stad, over de boerenstand die de zuiverste vertegenwoordigster van het oereigene van de Nederlandse stam zou vormen. De echte Nederlander leeft niet op het kille asfalt van de steden, maar op dampende akkergrond die geurt van aardse levenskracht. Sommigen grepen bij voorkeur terug op een oeroude, heidense, Germaanse voortijd. Zo ontwikkelde zich een sterk idyllisch getint beeld van rurale gemeenschappen die in volstreekte harmonie leven. De deels oorspronkelijke volkscultuur – pre-industriële folklore met volksdans en volkslied, nog onbezoedeld door het kapitalisme – moest en zou een krachtig medicijn worden tegen de vervreemding van de moderne samenleving. Daar waren burgerlijke elites ontvankelijk voor. Zij bleven een nostalgisch verlangen naar een hechte

volksgemeenschap omarmen, als utopische opmaat voor een toekomstige samenleving.

De ideologische koppeling met het nationaal-socialisme had de beeldvorming van het platteland op zijn zachtst gezegd geen goed gedaan. Na de Tweede Wereldoorlog werden de zwarte bladzijden krachtig omgeslagen. Op het rurale verleden kwam een taboe te liggen, maar dat schiep tegelijk ruimte voor een andere, realistischer kijk op het platteland. De blikrichting ging noodgedwongen naar de toekomst, want tijdens de wederopbouw moesten de handen stevig uit de mouwen. Het land stond er niet best voor: de veestapel was met 36 procent geslonken en bijna een vijfde van het totaal beschikbare bouwland was beschadigd, omgeploegd, door militairen ingepikt of met zout water geïnundeerd. Om de boeren veel en goedkoop voedsel te laten produceren, werd de landbouw gemoderniseerd. Een succesvolle agrarische export betekende immers broodnodige deviezen voor het weer optuigen van de industriële sector. Ook het begrip ‘volkscultuur’ verdween van het toneel. In de jaren zestig brak bij wetenschappers het inzicht door dat dit begrip geen statisch gegeven is, opgesloten in de boezem van boer en dorpsleven, maar slechts een bedenkensel, een cliché, een sociale constructie, die voor politieke doeleinden kon worden gebruikt. Een grondige heroriëntatie – waardenvrije wetenschap – was het gevolg.

Parallel aan deze omslag brokkelde de verzuiling af en liep het nationale navelstaren op zijn einde. De buitenwereld (Europa) kwam in het vizier.

Het platteland in gebruik

Knusse siertuin

De eerste decennia na 1945 stond Nederland in het teken van vooruitgang. De samenleving moest flink gemoderniseerd. Daar kon het platteland geen rol meer bij spelen. De spiegel die plattelanders de stedeling lange tijd had moeten voorhouden, was flink gebarsten en als onbruikbaar aan de kant gezet. Hun leefwijze stond symbool voor geslotenheid, voor benauwde sociale controle, stilstand en conservatisme. Nee, dan liever de stad, want 'stadslucht maakt vrij'. Niettemin kwam begin jaren zestig een steeds massalere trek naar buiten op gang. Dankzij groeiend autobezit verhuisden velen naar nieuwbouwwijkjes in nabijgelegen dorpen, met name in West-Nederland. Deze migratie van stedelingen naar het omliggende platteland was naar de mening van de sociologen Kees Schuyt en Ed Taverne (2000) 'ongetwijfeld de meest ingrijpende transformatie in de Nederlandse samenleving tussen 1960 en 1980'. Let wel: het betrof toen goeddeels een 'push' vanuit de stad, geen 'pull' vanuit het platteland. Steden leverden te weinig goedkope woningen om aan de behoefte aan meer ruimte en comfort tegemoet te komen; dan maar naar een dorp. De antropoloog Lodewijk Brunt stuitte in 1974 op een 'opheffersmentaliteit' onder nieuwkomers: weg met tradities, de bekrompen dorpsgemeenschap moet met de tijd mee.

Sommige groepen stedelingen voelden zich echter wel degelijk aangetrokken door het landleven, zij het dat ze er een eigen invulling aan gaven. Eind jaren zestig, begin zeventig zochten kunstenaars en idealisten een alternatieve levensstijl met biologische producten van eigen teelt. Deze golf stedelingen kwam af op dijkhuisjes en kleine boerderijtjes, maar ook op nieuwe, ruime woningen-met-tuin. Voor de eerste keer maakten boeren op grote schaal kennis met een stedelijke mentaliteit. Terwijl zij volop bezig waren met uitbreiding en specialisatie, liefthebberden de nieuwkomers in de buurt met kleinschaliger en milieuvriendelijker fruit- en groenteteelt. Plaatselijke conflicten die toen ontstonden, verklaren voor een groot deel de huidige huiver

van boeren jegens nieuwkomers. Begrijpelijk, maar tegenwoordig zijn de migranten diverser in achtergrond. De nieuwe golf, halverwege de jaren negentig op gang gekomen, kent naast idealisten ook pure rustzoekers, natuurliefhebbers, tuinwroeters, hobbydierhouders, opknappers van monumentale panden, statuszoekers, gepensioneerden, retourmigranten, gezinnen die een veiliger omgeving voor hun kinderen zoeken, enzovoort.

Recente studies naar deze nieuwkomers vermelden allemaal rust, ruimte en vooral veel groen rondom de woning en in de omgeving. Maar wie dieper graaft, ontdekt een gemeenschappelijke hang naar een verloren gewaande wereld, vol rammelende melkbussen, speels ravotten in het hooi, statige boerderijen achter stokoude bomen, klotsende melkkannetjes, sloten vol kikkers, uitbundig lange zomermaanden en de scherpe geur van pasgemaaide weilanden. Voor het gros van de oudere nieuwkomers ligt deze kleine en overzichtelijke wereld in hun jeugd van de jaren vijftig, in de ouderlijke boerderij of als stadskind bij grootouders of wildvreemde boeren. De ervaringen op dit gemoedelijke platteland blijken een halve eeuw later gewilde bakens van veiligheid en vertrouwdheid. Het geborgen gevoel van vroeger – een jeugddroom – willen zij nu proberen terug te halen door te verhuizen naar de boeren en de koeien. Hun hang naar het verleden verraadt een nostalgische waarde van het platteland. Dankzij heimweeënde *babyboomers* domineert deze nostalgie in de samenleving.

Achter dergelijke culturele en geografische beelden schuilt een rurale idylle, die ook elders in West-Europa valt waar te nemen. Met name in Engeland was en is het rurale landschap buitengewoon populair. In Nederland blijken plattelandsbeelden weliswaar te variëren met leeftijd, levensfase, opleiding en ervaring, maar ook hier zijn ze vrijwel zonder uitzondering zeer positief. De idylle is een cliché, een idealisering, een sterk uitvergroete voorstelling van alleen maar bekoorlijke elementen van het plattelandsleven. De gangbare definitie luidt: een geromanitiseerde constructie over een gelukkig, gezond en probleemloos bestaan, veilig genesteld in een hechte gemeenschap en een aantrekkelijke natuurlijke omgeving. Maar daarin wordt nog te weinig onderkend dat het platteland tevens een morele waarde bezit: de beelden zeggen namelijk iets over hoe het landleven

geacht wordt te zijn. Ditmaal niet als blauwdruk voor de samenleving, maar als geïndividualiseerde hunkering naar een alternatieve levensstijl. Het platteland functioneert als een krachtige magneet, waar het leven volstrekt anders zou moeten zijn dan in de stad.

In feite biedt de rurale idylle een stedelijk perspectief op het platteland. Heins (2002) laat zien dat stedelingen het platteland nauwelijks meer als productieruimte herkennen. In hun beleving is het platteland vooral een consumptieruimte. De landbouw speelt weliswaar een belangrijke rol – tweederde van de associaties verwijst naar de agrarische sector – maar dan als stoffeerder en beheerder van het landschap. Het draait om bevalige elementen als boerderijen, koeien, weilanden en uitgestrekte landerijen. Op dergelijke beelden is het opmerkelijke succes van gespecialiseerde glossy magazines als *Buiten* en met name *Landleven* gebaseerd, die door middel van fraai fotowerk het platteland ensceneren. Deze bladen willen vooral een blij gevoel oproepen, of, zoals de uitgever van *Landleven* zegt: ‘We willen mensen lekker maken met de schoonheid van het platteland.’ Verder wordt het gelukkige landleven geprojecteerd op het leven in een kleine gemeenschap. De stedelijke blik bevat daarom meerdere dimensies: enerzijds landbouw, natuur, weinig bebouwing, uitzicht en leegte, anderzijds rust, veiligheid en overzichtelijkheid. Het platteland als knusse siertuin.

Bij landelijk wonen spelen uiteindelijk de sociaal-culturele waarden van het platteland een doorslaggevende rol. Daar vindt men nog het ware gemeenschapsleven. De rurale idylle is vooral een dorpsidylle: een veilige plek, rustig, mooi, gezellig, met de mentaliteit van het platteland. En dat willen er veel. Jaarlijks verhuizen in Nederland omstreeks 1,6 miljoen mensen (Simon 2006). Die verhuizingen vinden naar verhouding vooral plaats binnen sterk tot zeer sterk verstedelijkte gebieden. Plattelanders zijn honkvaster. In 2003 trokken ongeveer 120.000 stedelingen naar het platteland, een aantal dat de afgelopen jaren een licht dalende trend vertoont. Het gaat om mensen met een hoger dan gemiddeld inkomen, zowel ouderen als gezinnen met jonge kinderen. Ook plattelanders die ooit naar de stad waren gegaan, keerden terug, de zogeheten retourmigranten. Het hadden er beduidend meer kunnen zijn. Volgens het

Woningbehoefteonderzoek 2002 willen 380.000 mensen met verhuisplannen in een landelijke gemeente (blijven) wonen. Dat aantal is aanmerkelijk hoger dan de daadwerkelijke trek naar het platteland. De reden van het verschil ligt deels in het geringe woningaanbod. Er zou plaats zijn voor 130.000 tot 162.000 extra woningen op het platteland.

Een andere factor is de nabijheid. De grootste vraag naar wonen op het platteland komt uit de regio zelf, en niet uit de Randstad. Met andere woorden, de Randstedeling blijft het liefst dicht bij huis. De meeste mensen die hun oog op het platteland hebben laten vallen, zien de landstedelijke woonomgeving als de ideale woonplek: dorps wonen in het groen, maar met alle voorzieningen binnen handbereik. Dit 'pseudo-platteland' aan de stadsranden zou de voorkeur verdienen als het gaat om de bouw van nieuwe woningen. Daarmee kan de rest van het platteland worden opgehouden, stelt het Ruimtelijk Planbureau (2003). De vrees dat het platteland dichtslibt, is dus ongegrond. Maar elders spreekt het RPB toch van een forse vraag die nog verder zal toenemen. Dat laatste ligt meer in de lijn van het Sociaal en Cultureel Planbureau (2004), dat een aanzuigende werking voorziet als gevolg van een groter aanbod op het platteland. 'De optelsom van geleidelijk gehonoreerde individuele wensen leidt dan tot het onomkeerbaar opsouperen van de door dezelfde mensen gewenste collectieve open ruimte.' Het Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (2005) gaat nog een stap verder. Tot 2030 zal de verstedelijking op het Nederlandse platteland aanzienlijk toenemen, variërend van twintig tot ruim vijftig procent, door de grote vraag naar groene woonmilieus, zowel aan de stadsranden als verderop, in de landelijk gebieden.

Attractieve speeltuin

Het platteland is tevens in gebruik als recreatieruimte. Ook hier spelen beelden een rol. Zo wordt Noord-Brabant succesvol geassocieerd met gastvrijheid en gemoedelijkheid, kortom het goede, bourgondische leven. Daar kun je tot rust komen, even bijtanken, lekker wandelen door bos en heide om vervolgens neer te ploffen in gezellige dorpjes en stadjes. Dat die gastvrije

Brabander meer beeldvorming is dan werkelijkheid, doet aan de 'authenticiteit' in recreatieve zin niets af. Het plattelandsbeeld van toeristen kent volgens het LNV Consumentenplatform (2005) een nogal arcadisch karakter: kleine dorpjes, boerderijen, landweggetjes en weilanden met koeien en schapen. Daar komt van alles bij om het de stedeling naar de zin te maken. Dat gaat soms heel ver. In voorgaande eeuwen ontstonden polders, dorpen en weilanden vanuit hun functionele en economische waarde. Op het platteland telde het harde geld, de attractiewaarde was mooi meegenomen. Tegenwoordig zijn de rollen omgedraaid en lijkt aantrekkelijkheid het hoofddoel geworden. Ons landschap wordt zelfs speciaal daarvoor vormgegeven.

Twee publicaties brengen de ruimtelijke gevolgen van de genoemde rolwisseling treffend in beeld. De *Atlas van de verandering: Nederland herschikt* (Metz 2000) stelt aan de hand van zestig landschapsfoto's dat Nederland in rap tempo verandert. Aan het vertrouwde assortiment van stadsparken, boerderijen en weilanden voegen we voortdurend nieuwe plekken met nieuwe functies toe, van beeldentuin, boerderettes en compensatiegroen tot landgoederen en windmolenparken. Op een vuilstort komt een park en een baggerdepot krijgt als bestemming nieuwe natuur. In *Pret! Leisure en landschap* constateert Tracy Metz dat een 'vrijblijvend, reconomisch landschap' het strakke sobere land van dijken en polders verdringt. Belevnissen, daar draait het allemaal om. Onbekommerd rekken we de maakbaarheid van Nederland op tot we kunnen genieten van wildwesttaferelen of kersverse 'wildernis' met Poolse pony's en Schotse Hooglanders, of Ot & Sienachtige boerderijtaferelen of bergen en skischansen in het vlakste land ter wereld, schrijft ze. Nederland, één groot pretpark. Al neigt Metz hier en daar naar moralisme, het is weinig opwekkend lectuur voor wie het vertrouwde landschap koestert.

Toch, zo nieuw is het allemaal niet. De buitenplaatsen van de rijke Amsterdammers waren al van een ongekende uitbundigheid. Sindsdien zijn we op het platte vlak blijven modeleren en manipuleren, als het zo uitkwam. Een mooi voorbeeld is kasteel De Haar bij Utrecht, dat in 1886 op grootse wijze werd herbouwd, als middeleeuws kasteel compleet met torens, tranen, grachten en een ophaalbrug. Voor een park er omheen moest het oude dorp Haarzuilens wijken. Het werd twee kilome-

ter verderop weer opgetrokken, een dorp met stadse allure, dat de indruk moest wekken eveneens uit de late middeleeuwen te stammen. Alleen de plannen voor hoge poorten bij de toegangsweg strandden. Het park moest vanaf het begin een volwassen uiterlijk hebben, om dienst te doen als jachtdomein. Daartoe werden uit andere delen van het land honderden dikke bomen van veertig tot zestig jaar oud gehaald, op enorme mallejannen die op de (vaak nachtelijke) tochten door de Utrechtse binnenstad regelmatig lantaarns en balkonnetjes deden sneuvelen. Er schijnt zelfs een hoekwoning te zijn afgebroken om een lastige draai mogelijk te maken.

Tegenwoordig heeft onze welvaart de schaal en het tempo van het modelleren een enorme expansie gegeven, tot in alle uithoeken van het land. Recreatie en toerisme vormen een ideale investering, niet alleen in grond of luxe vakantieappartementen, maar ook in kuuroorden en golfbanen. Recreatieondernemers koppelen bezienswaardigheden aan zelfbedachte thema's om de beleving spannend te maken. De Veluwe wordt dan het 'Wilde Westen' met countryfestivals en reizen per stoomtrein inclusief overval en kidnapping. Maar meestal telt het authentieke verleden zwaarder. In West-Nederland loopt tussen Muiden en Bergen op Zoom het fraaie Floris v-pad. West-Brabant ontwikkelt een centrum om de historie van de turfstekerij nieuw leven in te blazen, en aldus toeristen te trekken. In Zuid-Limburg organiseert de vvv tochten per voet, fiets of auto: 'Tour de Limb(o)urg', 'In de voetsporen van de Romeinen', of groepsgewijze bedevaarten langs volksdevote kapelletjes en wegkruisen, inclusief nachtelijk kloosterleven. Elke streek biedt dergelijke attracties die het platteland de betekenis moeten geven van een traditionele en gezonde wereld, pittoresk en idyllisch, vol van charme en natuurlijke schoonheid. De nostalgische waarde overheerst.

Elk jaar weer zwermen miljoenen recreanten en toeristen over het land uit. Het spreekt haast vanzelf: markante trekpleisters zijn duinen en bollenvelden, meren, bossen en heuvels, en niet te vergeten attracties in stadse sfeer. Hoeveel stedelingen bezoeken het platteland? Vaak worden verschillende bestemmingen in alle vrijmoedigheid samengevoegd: alle open ruimte buiten de bebouwde kom. Dit maakt vergelijking lastig. Toerisme Nederland (1999) bijvoorbeeld noemt 51 miljoen dag-

tochtjes (langer dan twee uur) die jaarlijks vanuit de stad naar buiten worden ondernomen. Het LNV Consumentenplatform (2005) maakt wel onderscheid, en komt voor landbouwgebieden uit op 26 miljoen dagtochtjes per jaar. Maar hier blijft het aandeel stedelingen onbekend. CBS-cijfers laten zien dat de stedelijke bevolking vooral recreëert in het groen in en om de (eigen) stad: de reisafstand blijkt de bepalende factor. Wel bezoekt 47% van de mensen uit grote steden in het voorjaar en in de zomer eens per week het platteland, maar de bestemming is ongewis. Onderzoek naar toeristische uitstapjes (met overnachting) laten dezelfde onduidelijkheid zien.

Hoe het ook zij, nu het economisch primaat van de landbouw op het platteland vermindert, eist de recreatiesector haar nieuwe rol op. Het aandeel in de totale regionale werkgelegenheid is gelijk aan dat van de agrarische sector (Terluin 2005), maar er zijn sterke troeven. Onderzoek wijst uit dat bezoekers het open, weidse landschap als het sterkste punt van Nederland beschouwen. Bovendien vormen oeroude agrarische symbolen als klompen, tulpen, kaas en molens nog altijd ijzersterke identiteiten, zeker in het buitenland, die daarom vooral niet moeten worden ingeruild voor modernere versies. De Recron, de vereniging van ondernemers die werkzaam zijn in dag- en verblijfsrecreatie, attractieparken en watersport, spreekt in navolging van Metz in haar toekomstvisie voor 2019 over Nederland als 'één groot attractiepark', dus inclusief het platteland. Overigens is het platteland naast beleving en avontuur ook bestemd voor rust en bezinning. Gezondheid, sauna's, cultuur en natuur gaan er hand in hand, met een knipoog naar een geromantiseerd verleden. De recreatiesector, meldt LNV in een reactie op het RLG-advies *Ontspannen in het groen* (RLG 2004a), is 'bij uitstek geschikt om een brug te slaan tussen stad en platteland, en tussen burger en plattelandsonderner. Het platteland is immers voor ons allemaal.'

Tegenwoordig dicteert de verfraaiing van het landschap de discussie en daarmee de politieke agenda, ten behoeve van natuur en recreatie. Zo schetst de nota *Natuur, Bos en Landschap in de 21e eeuw* (2002) een bloemrijk beeld voor het jaar 2020: 'Het versnipperde natuurnetwerk van het einde van de twintigste eeuw wordt langzaam omgevormd tot een ecologisch robuust functionerend netwerk, waar rust, ruimte en ongerepthed wordt

ervaren. Edelherten kunnen inmiddels vrijelijk van de Veluwe naar de Oostvaardersplassen en de Rijn, others zwemmen van de Biesbosch naar het Lauwersmeer, in het kielzog gevolgd door sportieve Randstedelingen die per kano en per fiets de Hollandse Waterlinie verkennen.' Het is een uiterst krachtig, idyllisch toekomstbeeld. Immers, stelt de *Agenda voor een Vitaal Platteland* (LNV 2004), natuur en landschap zijn van betekenis voor het welzijn van de mens. Iedereen mag er van genieten. Daarom zal 'het platteland van de toekomst niet alleen een weerspiegeling zijn van de activiteiten van boeren en andere plattelandsbewoners, maar van de activiteiten en behoeften van alle Nederlanders'. Het platteland als attractieve speeltuin.

Hoewel het platteland grotendeels in handen is van particuliere eigenaren, zet de overheid stevig in op grotere toegankelijkheid voor burgers. De mogelijkheden om het platteland te beleven moeten worden verruimd, vooral in de Randstad. De afgelopen jaren is rondom steden bijna 12.000 ha grond voor grootschalig groen aangekocht. Landelijke netwerken op het platteland zijn er ook, routes voor wandelen (4750 km), fietsen (4500 km) en varen (4400 km). Dankzij vergrijzing zal het aantal uitstapjes in een natuurlijke omgeving toenemen. Zelfs allochtonen zouden hun eigen plek krijgen, smulbossen in de volksmond, waar zij naar hartelust kunnen picknicken en barbecuen, met de eveneens keurig in de grond verstopte gas- én waterleidingen binnen handbereik. In Noord-Holland zou het eerste bos worden aangelegd, een vier ha groot natuurspeelbos Marhaba, speciaal bedoeld ook voor stadskinderen, waar 'ze kunnen bomen klimmen, eraan hangen, hutten bouwen en vruchten plukken'. Maar na tweehonderd protesthandtekeningen van omwonenden werd het plan in najaar 2005 afgeblazen.

Onbestemde achtertuin

Menig plattelandsbewoner betreurt bovenstaande ontwikkelingen in hun leefomgeving. Velen zijn bezorgd over de teloorgang van rust en onderlinge sfeer in de eigen achtertuin, nu nieuwkomer en toerist steeds meer het karakter van het landschap lijken te bepalen. Stedelingen op zoek naar een landelijk woon-

plekje verdrijven de jeugdige starters op de woningmarkt in hun eigen dorp; daarmee zouden ze zorgen voor sociale ontbinding en zelfs verkwanseling van het oude platteland. Af en toe duikt de term 'Randstad-maffia' op. De situatie lijkt ook anders dan tijdens de migratiegolf in de jaren zestig en zeventig. Toen bleef het gebied rondom de dorpen nog in handen van boeren. Tegenwoordig worden agrarische bedrijfsgebouwen omgevormd tot woonboerderijen en verhuizen de boeren naar het dorp. Veel plattelanders ervaren dit als een annexatie door het Westen: we worden steeds meer omringd door burgers, ons domein wordt stukje bij beetje afgeknabbeld, ruimtelijk wordt de dorpsgemeenschap kleiner. Om verbouwde boerderijen komen sierhekkens te staan, een signaal voor autochtonen dat de bewoners zich afsluiten voor de buurt. Vroeger stapte je gewoon bij iedereen achterom naar binnen, nu heb je er niets meer te zoeken.

Conflicten liggen voortdurend op de loer. Boeren die wandelpaden omploegen of weilanden met prikkeldraad afzetten, dorpelingen die bewegwijzering weghalen of, minder ludiek, een golfbaan met zoutzuur behandelen, jongeren die verhaal halen bij klagers over schuurfeesten of import grimmig het dorp uitjagen. Curieus zijn de reacties op dit lokale gekrakeel. Achter de façade van de idylle schuilen heuse plattelandsdrama's, schrijven regionale kranten. Het Groene Hart dreigt een elitaire museumruimte te worden, in Zeeland ontstaan spookdorpen, Overijssel rept over een invasie van rijken en Noord-Nederland zal een stil reservaat worden waar 'de laatst overgebleven inboorlingen in het weekeinde en de vakanties de westerling bedienen die van de doordeweekse hectiek moet bekomen'. Mensen die soms al vijftig jaar op het platteland wonen, laten weten hoe gevoelig de relatie stedeling-plattelander nog altijd kan zijn. Sommigen schrijven weer terug te willen, 'voor hier de pogroms uitbreken'. Anderen klimmen in de pen voor een goedbedoeld advies als inburgeringscursussen waar nieuwkomers leren om te gaan met de dorpelingen. Aanpassen, luidt het devies.

Goed beschouwd is het platteland nooit met rust gelaten. De bemoeienis begon met het ommeland, wat als achterland of achtertuin werd beschouwd. In de Middeleeuwen vormden steden veilige bastions met muren en stadspoorten die 's avonds op slot gingen. Toen in de negentiende eeuw de niet meer functionele vestingwallen tegen de grond gingen, kwam op de scheids-

lijn tussen stad en platteland een soort niemandsland vrij, waar de overheid gretig gebruik van maakte. Men had ruimte nodig om de collectivisering van armenzorg, gezondheidszorg, onderwijs en huisvesting in daden om te zetten. Zo werd de stadsrand volgebouwd met ziekenhuizen, universiteiten, gevangnissen, gerechtsgebouwen en goedkope woningen – de eerste uitbreidingsschil. En er kwamen natuurlijk ook industriële bedrijven. De tweede uitbreiding vond veel later plaats, in de jaren zestig van de twintigste eeuw, toen rondom de stad sportvelden, zwembaden en plantsoenen werden aangelegd, en wat verderop kampeerterrinen en grote plassen. Het was de tijd van het nationaal sportbeleid, het nationaal cultuurbeleid en het nationaal recreatiebeleid: de verzorgingsstaat ten top.

Ook verder gelegen plattelandstreken hebben altijd met steden te maken gehad. Al in de Middeleeuwen bevonden zich er fiere kastelen en luxe landgoederen. Daar konden de bewoners nog mee leven. Beduidend minder geliefd waren de forse inkepingen in het landschap ten behoeve van veiligheid. Om speciale vestingsteden ontstond een uitgekiend verdedigingssysteem met schansen, linies en versterkte forten, zoals de beide waterlinies die het gewest Holland voor een vijandelijke inval moesten behoeden. In de loop van de negentiende eeuw verschenen op het platteland sanatoria, later aangevuld met professionele gezondheidszorg. Dorpsscholen moesten zich aanpassen aan en modelleren naar stedelijk onderwijs, het dorpshuis als beschavingsideaal werd afgekeken van buurthuizen in de stad. De modernisering rukte op: kanalen, bruggen, kazernes, oefenterreinen, hoogspanningsmasten en bijbehorende leidingen, nevenvestigingen van grote (en soms vervuilende) industriële bedrijven. Over heel het land kwamen fijnmazige wegen- en spoornetten te liggen die in de eerste plaats steden met elkaar verbonden, maar tussenliggende dorpen een onbedoelde groei opdroegen. Voor stedelingen werd het nog eenvoudiger buiten de stad te vertoeven. Omstreeks 1930 werkte ongeveer 5 procent van de beroepsbevolking in een andere gemeente dan waar ze woonde. In 1947 bedroeg dat aandeel 15 procent, in 1960 27 procent, in 1971 35 procent, en vanaf de jaren tachtig meer dan de helft. Niet alleen het aantal forensen nam toe, ook de gemiddelde afstand steeg fors.

Historicus Pim Kooij (2003) laat zien dat het platteland lange tijd ook werd gebruikt om de vuile was van stedelingen buiten te hangen. Dat gebeurde hier en daar letterlijk, met (stoom)wasserijen op de Veluwe waar zacht water ruim voorradig was, of op de blekerijen rondom Haarlem. Overlast deponeerde men het liefst buiten de stadsmuren: darmenslijmerijen, vetsmelterijen, leerlooierijen, hoedenmakerijen, maar ook stadsvuilnis, de drekstoep. We kunnen hieraan toevoegen: het platteland als dumpplaats voor (chemisch) afval. Zelfs de doden mochten op een gegeven moment niet meer in de stad worden begraven. Er moesten begraafplaatsen komen, maar nog wel binnen de gemeentegrenzen. Verderop werden ‘kolonies van weldadigheid’ gesticht – Frederiksoord en Veenhuizen bijvoorbeeld – als rurale enclaves van stedelijke onaangepastheid. Ze waren aanvankelijk bedoeld voor bedelaars, later ook voor gezinnen en wezen (voornamelijk uit het Aalmoezeniersweeshuis in Amsterdam). Na 1875 werd Veenhuizen een strafkolonie voor langdurige gevangenen. Tegenwoordig doet het platteland opnieuw dienst als opvangplek voor de berooide medemens: boerderij Mulderslag in het Gelderse Hummelo bijvoorbeeld biedt 150 dak- en thuislozen uit Rotterdam zes weken een ‘time-out’. Om zorg van omwonenden weg te nemen, benadrukt de eigenaar dat zijn boerderij drugs- en alcoholvrij blijft. En hoeveel asielzoekerscentra waren tot voor kort niet in of bij dorpen te vinden? (SCP 2006)

Het is overigens interessant om waar te nemen dat het platteland van onbestemde achtertuin kan promoveren tot chique siertuin of zelfs schilderachtige voortuin. Het Groene Hart wordt opgetuigd en gewaardeerd om het puike uitzicht over een eeuwenoud open weidelandschap. De historische waarde ervan wordt berekend op ruim 450 miljoen euro, want zoveel kost het om de hogesnelheidslijn zeven kilometer onder de weke veengrond door te boren. De trein dendert even verderop gewoon weer verder – blijkbaar is het platteland daar van minder bekoorlijke waarde en mag er zelfs het Bentwoud worden aangelegd. En nog weer verder slingeren de corridors van ellenlange bedrijventuinen langs de snelwegen als reusachtige stenen tentakels door het land (RPB 2006). De automobilist wordt geen uitzicht op de achtertuin gegund, hij spoedt zich voort in een onthecht niemandsland, van enclave naar enclave.

Het platteland in beleving

Stedelijke ruimte

Het platteland herbergt waarden voor stedelingen, of het nu gaat om wonen, recreëren of om andere functies. Maar om deze waarden te benoemen is de notie van territorium van belang, als nieuw perspectief. Het platteland werd immers altijd vanuit de stad bekeken, benoemd, verbeeld en in gebruik genomen. Dankzij culturele handelingen sloeg de mens letterlijk een brug naar zijn omgeving. Dat gebeurde door de rijke kooplui en regenten uit Amsterdam, die het ommeland in bezit namen. Zij zochten rust in het buitenleven, maar wel steeds met een duidelijke binding met de stad. Deze behoefte greep terug op het villa-ideaal in Rome. In plaats van een vlucht naar buiten, betekende hun komst een kolonisatie van het platteland. Naast de architectuur en huisraad kwam ook de stedelijke mentaliteit op het platteland terecht. De ingrepen die vanuit deze mentaliteit in het landschap werden gedaan, leidden hier en daar tot een bijzondere samensmelting van stad en platteland – zie de Beemster, een culturele prestatie van internationale allure.

Zoals we zagen, was een territorium vanouds gerelateerd aan een religieuze, juridische, politieke of sociale eigenschap. De banpalen rondom Amsterdam drukten het territoriale karakter van de stad uit; het waren tekens van haar ruimtelijkheid. Na het religieuze en het politiek/juridische domein kent het territorium sinds de zeventiende eeuw ook het vrijetijd domein. De buitengrenzen werden toen gemarkeerd door talloze buitenplaatsen en bijbehorende tuinen, stedelijke elementen in een verder niet-functioneel landschap. De ommuurde stad met de omheinde tuin betekenden samen een ‘wereld in een wereld’, een tweeenheid. Vooral de tuin was een cultuurelement bij uitstek. De tuin vormde een stedelijk fragment, onlosmakelijk verbonden met de stedelijke cultuur, maar tegelijk appellerend aan het verlangen naar een pre-urbaan Arcadië (Glaudemans, 2000). Buiten, op het platteland, ontleende de tuin zijn betekenis dus aan bepaalde eigenschappen die het spiegelbeeld zijn van de stad: vrije

tijd versus arbeid, vrijheid tegenover gebondenheid, eerlijkheid tegenover corruptie, eenvoud versus decadentie. Later kwamen ze scherper tegenover elkaar te staan.

Sindsdien heeft het territorium een enorme vlucht genomen. Dankzij een culturele en mentale schaalvergroting is de eenheid van stad en ommeland op losse schroeven komen te staan. De stad heeft haar grenzen verloren. Stedelijkheid is tot in alle uithoeken doorgedrongen; in feite is het hele Nederlandse platteland de tuin van de steden geworden, als siertuin, speeltuin en achtertuin. Tegenwoordig ziet de stedeling zijn ruimte ver opgerekt, met altijd binnen handbereik de grotendeels randstedelijk georiënteerde media. Zoals de Amsterdammer vanaf zijn buitenhuis de torens van de hoofdstad kon waarnemen, zo stemt menig stedeling in Groningen, Drenthe, Twente of de Achterhoek af op de voormalige thuisbasis in het westen voor zijn dagelijkse portie nieuws. Op deze wijze weet ook hij zich verbonden met de stad. We kunnen de lijn verder doortrekken. Zelfs wie landsgrenzen passeert, houdt binding met de stad in Nederland, of het nu gaat om mensen die vlak over de grens in Duitsland of België neerstrijken, of die een tweede huis op het Franse platteland betrekken. Voor de échte kluizenaar lonkt de stille ruigte van Noorwegen en Zweden.

Hier is overigens een nuancering op zijn plaats. De laatste jaren buigt een groeiend aantal onderzoekers zich over de idylle. Veel studies zien de spijtoptanten echter over het hoofd: stedelingen die zich achteraf niet thuis voelen op het huiselijk georiënteerde platteland met zijn sociale controle. Ze kunnen de onwennigheid nooit helemaal van zich afschudden. Ze keren zich af van de lokale gemeenschap of keren ontgoocheld terug naar de stad. Hun idylle werd aan diggelen geslagen: het contrast tussen beeld en werkelijkheid bleek domweg te groot. Deze anti-idylle krijgt structureel te weinig aandacht. Toch bestaat ze als onderstroom in de samenleving: het gruwelen over de armoede, de eenzaamheid, de kneuterigheid, de saaiheid, de benauwdheid, de geslotenheid, de sociale controle, de voorspelbaarheid. Hier en daar zien we wel elementen ervan terug in klassieke streekromans zoals van Herman de Man, die het rauwe, harde leven van calvinistische polderbewoners in de Lopiker- en de Krimpenerwaard

beschreef. In de moderne streekroman vervult het platteland niet meer dan een 'couleur locale' (Van Buuren 2005).

Alleen filmmaker Hans Heijnen legt als geen ander de vinger bij het contrast tussen paradijselijke landschappen en glurende burenen. Hoe mooi en bekoorlijk het landelijk gebied ook kan zijn, achter de façade schuilen broeinesten van achterklap en meedogenloze onverdraagzaamheid voor wie zich niet vrijwillig vastklemt in het keurslijf van het plattelandsleven. Het dorp als dwingeland. *Lekker weertje, mijnheer Pradhan!* uit 1989 vertelt de belevissen van Pradhan, een antropoloog uit Nepal, in het Zuid-Hollandse dorp Schoonrewoerd. Pradhan uit zijn ongelukkig leven: 'Het leven is hier zo geregeld. Alles heeft zijn tijd en zijn plek. De natuur, het sociale leven en zelfs de persoonlijke emoties zijn geordend.' *Het geheim van Ossenisse* uit 1994 drijft vooral op de grimmige rivaliteit tussen de Zeeuwse dorpelingen. En in de *Waterwolf van Ifteren* uit 1996 gaat Heijnen op zoek naar het benauwde, beklemmende dorpsleven in Limburg dat de individuele vrijheid soms sterk aan banden kan leggen, tegen de achtergrond van oude en recente overstromingen van de Maas en boeren die stoppen.

Af en toe duikt de anti-idylle ook in de media op. Tegen het dorpsleven als een dichtgeklapte val staat de wilde vrijheid van de grote stad: 'de stilte is vreselijk' (Truijens 2006). Maar over het algemeen domineert het klassieke plattelandsbeeld. Dat was bijvoorbeeld goed te zien tijdens de mond- en klauwzeercrisis (mkz) van 2001. Verslaggevers van randstedelijke nieuwsmedia beschreven deze crisis aan de hand van een aantal stereotiepe componenten (Van der Ziel 2003). De mkz trof de prachtige streek langs de IJssel, boerenland waar opeens een spookachtige stemming heerste. Dat angstige platteland bezat een dorps karakter waar het vooral stil was, waar mensen nog zo gemoedelijk waren en elkaar kenden. Binnen het hechte gemeenschapsleven hadden mensen steun aan een krachtig 'wij-gevoel' dat nodig was in deze 'echte plattelandsdrama's'. Bovendien bleek het platteland religieus: boeren lieten weten dat hun koeien schepselen zijn van God. Hun vee mocht niet zomaar worden opgeofferd. Maar ze verzetten zich ook tegen het ruimen omdat ze – misschien voor stedelingen heel verrassend – zo'n enorme band met hun dieren hadden. En, heel clichématig, boeren werden bij voorkeur

afgebeeld met pet, trui of overall, op klompen en met gegroefd gelaat, soms met de greep in de geharnaste knuisten.

Symbolische ruimte

Het is overigens de vraag of stedelingen het platteland als collectief bezit beschouwen. Dat collectieve wordt vooral gepropageerd door beleidsmakers. In hun ogen moet het platteland de functie van publieke belevingsruimte vervullen, waarmee het een nationale waarde vertegenwoordigt. Deze gedachte ontstond al in de tweede helft van de negentiende eeuw, toen het platteland werd gepresenteerd als nationaal erfgoed, als heilzame volkscultuur. De begrippen 'groen' en 'ruimte' verkregen toen positieve connotaties, van gezondheid en harmonieus leven dat moest worden bewaard en gekoesterd. Tegenwoordig betekent platteland in veel nota's naast agrarisch landschap vaak ook recreatieplassen en wilde of 'nieuwe' natuur: een meervoudige vrijetijdsruimte. Enerzijds gaat het om het goede landleven, anderzijds moet er ook plaats zijn voor wildernis, waar de natuur op eigen benen kan staan, waar herten vrij kunnen zwerven, waar moerassen – eeuwenlang vergaarbak van slechtheid en duisternis – fleur brengen in het vlakke Nederlandse landschap. In wezen dijt het platteland uit tot één 'groene ruimte' waarin allerlei mensen met uiteenlopende motieven hun leven vormgeven, terwijl geboren en getogen plattelanders hun leefomgeving gewoon als agrarisch land blijven zien.

Maar er is ook iets anders aan de hand. De uitbreiding van het begrip platteland hangt tevens samen met de veranderde relatie tussen ruimte en maatschappij. Elke geografische ruimte kent een fysieke, een sociale en een symbolische dimensie. Deze drie dimensies vielen tot pakweg honderd jaar geleden vrijwel samen. Zo waren stad en ommeland in de fysieke ruimte helder van elkaar gescheiden. De grenzen vormden de afbakening voor het sociale leven van stedeling en plattelander: elk had zijn eigen netwerk. Bovendien bepaalden ze de verbeelding van stad en platteland, beelden van twee min of meer gescheiden werelden. Maar in de loop van de twintigste eeuw begon de sociale ruimte steeds minder met de fysieke ruimte samen

te vallen. Verantwoordelijk hiervoor waren complexe economische en sociale processen als mobiliteit, specialisatie, ruimtelijke spreiding en concentratie, culturele homogenisering en differentiatie. Er vindt inversie plaats: waar eerst sprake was van compacte steden omringd door uitgestrekt platteland, krijgen we langzamerhand een begrensde open gebied dat is ingesloten door uitgewaaierde steden.

De fysieke, sociale en symbolische dimensies van ruimten zijn steeds verder uit elkaar gegroeid. Stedelijkheid en landelijkheid zijn daardoor losgewrikt van hun overeenkomstige geografische locaties. Beide termen raakten verstrooid, zowel in de ruimte als over diverse gemeenschappen en domeinen. Plekken krijgen nu verschillende betekenissen voor verschillende groepen mensen die hun eigen identiteit kiezen, los van de locatie waar ze wonen en werken. Bij het toekennen of produceren van betekenissen aan het platteland neemt het belang van de belevingswaarde toe, met als gevolg een 'esthetisering' van de openbare vrijetijdsruimte. Zo zien we een consumptieruimte ontstaan, waar we kunnen genieten van het schone en het ware, het vanuit de stad gedroomde goede leven. De Duitse socioloog Schulze ziet de zoektocht naar het goede leven als de dominante drijfveer van deze tijd, gericht op het innerlijke ofwel de ervaring, de beleving en het verlangen. De speurtocht naar het geluk vindt aldus haar bevestiging en versterking in een 'hertovering' van een eerder door toedoen van het modernisme 'onttoverde' wereld'. Met andere woorden: als fysieke en sociale dimensies aan belang inboeten, neemt het belang van symbolen toe (zie ook Berting 1997).

Zo scheidt het platteland als symbolische ruimte voor iedereen de mogelijkheid zich een geïdealiseerde voorstelling van landelijkheid te creëren. Een zelfgekozen domein van geluk, vrijheid, solidariteit, kwaliteit, kortom: het goede leven. Iedereen zijn eigen platteland op zijn eigen routeplanner. De categorieën stad en platteland zijn symbolen geworden, beter gezegd: metaforen voor een aantrekkelijke of misschien juist een verwerpelijke, gekunstelde kijk op de wereld. Stedelijkheid bijvoorbeeld is metafoor voor de laatkapitalistische levenswijze, en landelijkheid voor gemoedelijk gekeuvel rondom de dorpspomp. In het onbehagen zoeken mensen een contrapunt dat

op grond van het verleden de meeste aanknopingspunten biedt voor een alternatief, wellicht gezonder leven, waar bijvoorbeeld de natuur in uiteenlopende facetten zintuiglijk kan worden ervaren. De idealisten van de jaren zeventig hebben grotendeels plaatsgemaakt voor idealisten die de hectiek van de stad en een (te) hoog tempo van leven achter zich willen laten. De recente migratiegolf betekent hersteld evenwicht; stedelijkheid wordt verfoeid, landelijkheid krachtig omarmd. Op het platteland kan een mens nog ademhalen, zijn er nog traditionele waarden, is het leven eenvoudiger en regelmatiger met ingebakken rust en lager levenstempo. Opvallend veel nieuwkomers reppen van ‘een totaal andere wereld’.

Dat hebben uiteraard niet alleen stedelingen. Ook plattelanders zelf raken telkens weer onder de bekoring van hun omgeving, misschien wel juist door al die stedelijke aandacht voor het vanzelfsprekende woon- en leefgebied. Zoals een zelfbewuste en trotse ‘polderjongen’ het treffend uitdrukt: ‘Voor Hollanders is gras groen en eigenlijk heel gewoon. En dat zeggen ze, omdat ze er altijd met hun voeten in hebben gestaan. Maar iedereen die wel eens wat verder weg is geweest tijdens de vakantie, zal beseffen dat grasland helemaal niet zo gewoon is. De Vijfheerenlanden zijn voor mij het museum van Zuid-Holland. Nergens vind je zo’n prachtig gebied van vriend, ruigten, struweel, grasland en water. Bovendien kent de Vijfheerenlanden heel mooie uiterwaarden, kleidekken en donken. En natuurlijk de Diefdijk, die geeft nog meer cachet aan het gebied. [...] De oude structuren zijn voor een groot deel intact gebleven. Het landschap is gelukkig niet uit zijn verband gehaald.’ (*Onder de hemel de polder*, 1998). Het landschap van de ervaring en van de zingeving. Met Jacobs (2002) duiden we dit landschap als ‘waarachtig’, dat we vinden in onze verbeelding, als een serie voorkeuren en betekenissen, ofwel waarden die mensen aan hun omgeving toekennen.

Betekenisvolle ruimte

Dankzij de nadruk op symbolen zit het hedendaagse platteland vol met betekenissen. Een van de belangrijkste is de mentale tegenstelling die stedelingen op het platteland voor zichzelf

creëren. Tegenover de van natuur vervreemde stadsmens staat de levenswijsheid van de buitenmens. Moet in de stad zin en betekenis zelf worden geconstrueerd, op het platteland worden die met de boer en diens historische worteling in de grond kant-en-klaar aangereikt. Deze betekenis resonanceert in de verhalen en oude plattegronden die vertellen over de oorsprong en de geschiedenis van de gemeenschap die er al eeuwen woont. De nieuwkomer ondervindt een leefwereld die nu eens níet meebuigt, zich niet laat onderschuffelen maar juist weerstand biedt, de koude van de winter doet voelen, ja zelfs het sociale keurslijf van een dorpsgemeenschap kan omvatten. Het platteland levert voor velen de ervaring op van een werkelijkheid die ditmaal de mens dwingt zich aan te passen. Met andere woorden: men ontdekt een wereld buiten zichzelf, een ruimte vol betekenissen, onafhankelijk van de waarnemer.

Het platteland werd en wordt vooral gekoesterd om de rust, de ruimte en de natuurlijkheid. Maar een eigentijdse vormtaal ontbreekt om deze betekenissen te uiten. Daarom wordt vaak teruggegrepen op vertrouwde representaties van vroeger, die dankzij voortdurende herhaling in kunst en media zich als een cultureel erfgoed collectief in onze hoofden hebben genesteld. In feite wordt voortgeborduurd op het aloude sjabloon van stad versus platteland. Naar het voorbeeld van kunstschilders worden verschillen tot grote proporties opgeblazen om de eigen levensstijl te markeren. De idealisering maakt gebruik van romantische beelden die het oude boerenleven fixeert in bevroren toestand. Deze beelden betekenen zo een versterking van het contrast tussen stad en platteland: het gestolde landleven als tegenvoeter van het hectische stadsleven. Daarmee wordt een weemoedige visie geconstrueerd op een beter en harmonieuzer verleden, al dan niet gegoten in een moralistisch of zelfs ideologisch vat.

Het verbeelden van het platteland als een goede wereld kunnen we duiden als impliciete kritiek op de verstedelijkte en geïndividualiseerde samenleving, waarin essentieel geachte waarden onder druk zijn komen te staan. Achter de trek naar buiten schuilt een hunkering naar een vastomlijnde wereld zoals die in beleving of verbeelding vroeger nog aanwezig was. In een sterk verstedelijkte samenleving lijkt het platteland dus steeds meer te

functioneren als een vast baken, met waarden en normen die zijn vastgeklonken in oude tradities. Een *revival* van de jaren vijftig, bij grootmoeder op de boerderij. Het is tekenend dat de tentoonstelling *Knus, Nederland in de jaren vijftig*, in het Noordbrabants Museum in Den Bosch, in voorjaar 2005 in drie maanden tijd maar liefst 167.000 bezoekers trok: een collectief feest van zoete herkenning. Het is goed mogelijk dat zo'n overzichtelijke wereld een halve eeuw geleden ook in (volks)buurten van de grote steden heeft bestaan. Tegenwoordig hoopt menig nieuwkomer deze te hervinden op het platteland waar iedereen zijn rol nog kent, waar het leven nog een eenheid vormt. In hun tuin gaan ze weer op klompen lopen, als begin van 'reruralisering'.

Veel stedelingen staan open voor waarden die zekerheid en vastigheid moeten verschaffen in hun dynamische, gefragmenteerde en veeleisende bestaan. Processen als heterogenisering en individualisering leiden tot sociale netwerken die ruimtelijk steeds verder uitdijen. Deze netwerken worden in stand gehouden met auto, telefoon en internet. Tegelijkertijd gaan ze gepaard met een herwaardering op een veel lager schaalniveau: de wijk, de buurt of de straat. Het verzet tegen uitwassen van de individualisering uit zich in een grotere behoefte aan onderlinge hulp en nabuurschap tussen omwonenden, in de zoektocht naar gemeenschapszin. Dat is de paradox van de hedendaagse verstedelijkte samenleving: omdat mensen niet langer gebonden zijn aan een bepaalde plek, kunnen juist plekken weer aan betekenis winnen om de eigen leefstijl vorm te geven. Het gaat om bijvoorbeeld het imago van een woonplek, de sociale of mentale banden van bewoners met streek of plaats, de kwaliteiten van de woonomgeving of zelfs de inrichting van de eigen woning. Het zoeken en construeren van identiteiten bezit daarmee ook een ruimtelijke component.

Ondanks de ontkoppeling van stedelijkheid en landelijkheid met geografische locaties wordt de betekenis van de concrete plek weer belangrijk. Deze sociaalculturele trend zoekt hechting, herkenbaarheid, onderlinge ontmoeting en authenticiteit, waarvoor de plek garant moet staan. Toegepast op het platteland zouden dergelijke waarden voortvloeien uit het ploeteren op en worstelen met hetzelfde stukje grond waarop voorgaande generaties hun zweetdruppels hebben geplengd. Dit heeft geleid tot

een aparte cultuur. De Britse schrijver John Berger drukt deze gedachte treffend uit in zijn magnifieke trilogie *De vrucht van hun arbeid* (1973) over stad en platteland: 'Wie de leefwereld van de boeren afdoet als iets achterhaalds, als iets zonder relevantie voor het moderne bestaan, wie meent dat duizenden jaren plattelandscultuur niets hebben mee te delen aan de toekomst – louter omdat er zelden iets van is vastgelegd in een vorm van eeuwigheidswaarde – wie blijft volhouden dat de leefwereld van boeren voor de beschaving van marginaal belang is, die loochent de waarde van te veel geschiedenissen en van te veel levens. Op die manier kan men geen scheidslijn trekken door de historie, alsof men een streep trekt door een gesloten rekening.'

Het platteland in waarden

Binnentuin van Nederland

Het Nederlandse platteland is de binnentuin van de steden geworden. Na het neerhalen van de stadsmuur werd de ruimte langzaam maar zeker toegeëigend en ingekapseld, en kwam zij definitief binnen de invloedssfeer van de stedelingen te liggen. Aan deze ontwikkeling ligt een langdurig transformatieproces van economische, ruimtelijke en sociaal-culturele aard ten grondslag: in de samenleving is het primaat van landbouw en de plattelandscultuur steeds meer verschoven naar industrie, dienstensector en de stadscultuur. De ruimtelijke omgeving raakt haar oorspronkelijke vanzelfsprekendheden langzamerhand kwijt. Het gaat niet langer louter om strevingen van nut en noodzaak als productie en transport. Tegenwoordig neemt particuliere betekenisgeving ervan steeds vaker een zelfstandige plaats in. Mommaas (2001) spreekt in dit verband van een 'culturalisering van de ruimte'. Als gevolg hiervan worden soms felle debatten gevoerd, van voortgaande schaalvergroting in de landbouw tot plannen om (de vaak lege) weilanden in te ruilen voor woningbouw, bossen en recreatieplassen. De transformatie wordt zichtbaar in beleidsvisies, waarin wordt aangestuurd op een collectief landschap. Naast de agrarische functie komen er nieuwe functies bij.

De stevige discussies laten zien dat in de ruimte buiten de stad alles tegelijkertijd moet plaatsvinden. In deze tijd van differentiatie in levensstijlen en een uiteenwaaiering van subwerelden levert dat onvermijdelijk spanningen op. Wanneer we ons beperken tot platteland als boerenland, dan vormt deze stedelijke binnentuin de bedding voor tal van andere soorten tuinen. Zo is het platteland tevens een symbolische beeldentuin: uiteenlopende representaties, verlangens en opvattingen tui-melen over elkaar heen. Het platteland is vooral een verbeelde ruimte, met verschillende betekenissen voor verschillende groepen mensen. Iedereen zijn eigen tuin en het recht op beleving van zijn eigen 'heiligdommen', in de vorm van boerderettes,

hobbydieren, stiltegebieden, plekken voor duisternis, biologisch boeren, enz. Als heel het Nederlandse platteland zou worden herkaveld, komt voor elk huishouden van twee personen een lap grond van 25 bij 100 meter beschikbaar. Zo'n vaart zal het niet lopen, maar de ruimteclaims van belangengroepen zijn groot. De vraag is welk beeld richtinggevend wordt voor de toekomst van het platteland.

Recreatie en toerisme zoeken op het platteland een volwaardige positie. Zo stelt de recreatiesector dat een hectare in de verblijfsrecreatie tot bijna vijf maal meer oplevert dan een hectare in de grondgebonden landbouw. Afgezien van economische overwegingen wordt gewezen op het belang van ontspanning voor met name stedelingen. De speeltuin biedt een gevarieerd aanbod aan activiteiten, maar de rust en stilte sporen niet altijd met hen die boerenland gebruiken als verkeersplein. Verpozen blijkt vaak een werkwoord. Stedelingen die landelijk willen wonen, creëren voor zichzelf een paradijs. In de siertuin kan deze rurale idylle veel onrust en onvrede tot gevolg hebben. De minderheid die hier en daar zorgt voor juridisering van het platteland, bepaalt sterk het beeld dat autochtone plattelanders hebben van nieuwkomers. De inburgeringscursus in het Betuwse Neerijnen in februari 2006 was deels ludiek bedoeld, maar het liep storm voor een avondje informatie over de streek.

In de binnentuin ligt tevens de moestuin van boeren die voedsel produceren. Het gros werkt voor de wereldmarkt. De voedselindustrie is vergaand geglobaliseerd, zo blijkt uit studie van het Amerikaanse Worldwatch Institute (2002): groente, vlees, fruit en aardappelen leggen gemiddeld drie- tot vierduizend kilometer af voor ze op ons westers bordje terechtkomen. Dat is vijftig procent meer dan twintig jaar geleden. Elk eten op elk moment op elke plaats, mogelijk geworden dankzij fors lagere vervoerskosten. Boeren die zich toeleggen op streekproducten zien de regionale markt vooralsnog mondjesmaat groeien. Anderen claimen met veel gevoel voor dramatiek ruimte voor een dierentuin (De Koning 1997): 'De stedelijke bevolking heeft het platteland gekraakt en richt dit op basis van vroeg ingeprinte beelden in. Het buitengebied wordt voor een belangrijk deel omgevormd tot idyllisch agrarisch cultuurlandschap en gecultiveerde natuur. Hier wordt veel hobbyhouderij bedreven.' Dit scenario is echter

volstrekt niet aan de orde. Op grond van bodemstatistieken stelt Haartsen (2002) dat het ruimtegebruik door de boeren de afgelopen decennia nauwelijks is gedaald. In 2050 zal naar verwachting nog altijd 70 procent van het platteland door de landbouw in gebruik zijn.

Het platteland als onbestemde achtertuin biedt naast ongemak en conflictstof ook nieuwe mogelijkheden. Vergrijzing zal de komende jaren ongetwijfeld leiden tot meer aandacht voor de persoonlijke gezondheid. Het platteland kan op deze trend inspelen, door naast de fysieke ruimte voor beweging ook een bijzondere dimensie voor zingeving aan te reiken. Bovendien verwacht de wereldgezondheidsorganisatie WHO dat in het jaar 2020 psychische ziekten als depressie de grootste volksziekten in de westerse wereld zullen zijn. Landbouw heeft hier interessante aanknopingspunten. Nederland telt al honderden zorgboerderijen waar zorg en voedselproductie worden gecombineerd voor mensen die behoefte hebben aan dagritme, frisse lucht en verbondenheid met een plek. Het betreft voor een belangrijk deel mensen met een verstandelijke handicap. Maar groepen ouderen en mensen met burn-out klachten, een zwaarvoedige stemming of depressie zouden kunnen aanhaken. In *Boer in hart en ziel* (Mertens en Blommestijn 2004) spreken agrariërs zich uit over de nabijheid van natuurlijke elementen, het belang van sociale verbanden, de verantwoordelijkheid voor de samenleving, het besef deel uit te maken van een groter geheel. Wanneer zulke stemmen staken en deze waarden verstommen, zal de samenleving als geheel innerlijk verarmen.

Publieke plattelandswaarden

Op het platteland ontwaren we verschillende soorten tuinen. Hoe divers ook, en op welke wijze ze elkaars tegenpolen kunnen zijn, allemaal hebben ze iets met dat oude Nederlandse platteland. Dat kent een geheel eigen leefwijze, door de eeuwen heen ontstaan uit de bijzondere mix van natuur en cultuur. De Raad voor het Landelijk Gebied stelt dat boeren de dragers zijn van essentiële waarden ofwel 'het veelzijdige kapitaal': sociaal, cultureel, ecologisch en economisch (RLG 2004b). Zijn er nu ook platte-

landswaarden die bij uitstek relevant zijn voor stedelingen? Het antwoord hierop zou een spade dieper moeten steken dan voor de hand liggende waarden die in de omslag naar een consumptielandschap naar voren komen. Zo overheerst bij het gros van de Nederlanders de arcadische benadering boven het utilitaire. In die omslag verschuiven centrale waarden als nut, modernisering en kwantiteit, naar beleving, authenticiteit en kwaliteit. In dit essay gaat het echter ook om de verhouding tussen stad en platteland. Het territorium als twee-eenheid is uit evenwicht geraakt. Voor veel stedelingen geldt: hoe sterker de onvrede met stedelijkheid, des te groter de behoefte om landelijkheid als ideale tegenhanger te omarmen. Onder de onvrede liggen publieke plattelandswaarden.

Bij deze waarden hebben we overigens niet alleen de stedeling op het oog die naar buiten trekt. Het platteland wordt niet pas waardevol als het bezoek grote vormen aanneemt. Juist andersom: welke waarden heeft het platteland waarvan velen mogelijk geen weet hebben? Het gaat ook om mensen die bewust voor een stedelijke omgeving kiezen en af en toe als recreant of toerist op het platteland vertoeven, én om de stedeling die er vrijwel nooit is te vinden. De vraag of het platteland tot de basiswaarden van onze samenleving behoort, zal door de meeste stedelingen bevestigend worden beantwoord, zonder dat dit altijd wordt vertaald naar gedrag. Hebben zij het platteland nodig en wie bepaalt dat dan? De mening dat bepaalde waarden een helende werking voor de benarde en ontheemde stedeling zouden hebben, is alleen vanuit een sterk anti-stedelijke houding te verklaren. Daarvoor is echter geen grond. De hedendaagse belevingscultuur is vooral een én-én-cultuur: én de snelheid en dynamiek van de stad, én de traagheid en rust van het platteland. We moeten beide als een eenheid zien.

De onbekendheid met het platteland als boerenland is echter een lastig punt. Dat heeft onder andere te maken met ontwikkelingen in de landbouwsector. Tussen 1950 en 2000 daalde het aantal boerenbedrijven met 50 procent, en het aantal werknemers met ruim 65 procent. Deze trend heeft zich de laatste jaren versterkt voortgezet. Hoewel boeren nog steeds blijven boeren (SCP, 2001), is het een gegeven dat steeds minder mensen directe ervaringen in en met het boerenland opdoen. In de steden groeit

een generatie op die geen weet heeft van die andere, veelal gesloten wereld. Mensen die voor het eerst een boerenerf betreden, bemerken soms tot hun eigen verbazing dat zij een volkomen onbekend gebied zijn binnengegaan. Velen ervaren een dergelijk bezoek als een verrijking. Ook een wandeling, een fietstocht of gewoon genieten van open velden leiden tot positieve beelden, zoals diverse studies naar het 'groene welbevinden' aantonen. Het is de kunst bij stedelingen het openstaan voor het landelijke aan te boren. Die potentiële ontvankelijkheid biedt kansen voor publieke waarden van het platteland.

Spirituele waarden

Het platteland herbergt onmiskenbaar een spirituele waarde voor de samenleving. De binding met de aarde, zo concreet tastbaar op het snijpunt van natuur en cultuur, spreekt velen aan. Stedelingen zoeken de zintuiglijke ervaring van het buitenleven. Buiten de wereld van beton, steen en glas, los van materiële zaken, hopen zij gemeenschappelijke drijfveren en idealen te vinden. Deze waarde is verbonden met de wijze waarop mensen in hun vrije tijd het platteland hebben ontdekt. Tijdens de jaren van wederopbouw stond recreatie in het teken van compensatie; de stedeling moest via 'vrije ontspanning' in contact worden gebracht met de natuur. In 1960 verscheen voor het eerst op de rijksbegroting een apart budget voor openluchtrecreatie. Maar in de jaren zeventig en tachtig raakte Nederland op drift. Recreatie werd consumptie en het platteland een decor. In de jaren negentig groeide de markt van mega-evenementen voor de naar belevenis zoekende consument. Mensen halen zingeving uit de eigen belevenissen; zo ontstond tevens een tegenbeweging die streeft naar rust, duurzaamheid en authenticiteit.

De spirituele waarde kent verschillende dimensies. De een laat zich (opnieuw) verwonderen over de productie van voedsel, als fundamenteel levensproces. Een ander is verbaasd door de rustgevende nabijheid van dieren. Een derde weet zich geïnspireerd door verhalen over de relatie tussen mens en natuur. Van oorsprong gaat 'natuur' terug op het woord 'nascor', wat zoiets betekent als 'geboren worden'. Hierin ligt zowel afhankelijkheid als behoefteigheid besloten. In het ontluikend besef dat men van al deze processen was vervreemd, kunnen we de maat-

schappelijke waardering voor de (kleine) boer plaatsen. Zo vindt de Eemlandhoeve met succes nieuwe aanknopingspunten voor herstel van het contact met de stad. Na tien jaar pionieren heeft dit innovatielandgoed in Bunschoten een solide brug weten te slaan naar stedelingen in de omgeving. Dat lukte door het lokale verhaal van de boer, die door zijn omgang met dieren en planten laat zien dat de mens onderdeel is van een grotere werkelijkheid. Een interessante koppeling met recreatie biedt Vadesto, een milieuvriendelijk buitensportbedrijf in Hattem. Bij recreanten blijkt behoefte aan een gezellig en authentiek platteland, vooral als de beleving is ingebed in een spirituele context, bijvoorbeeld door het varen in een reuze klomp midden in een oeroud landschap, inclusief bijbehorend verhaal.

Historische waarden

Het platteland biedt de samenleving de mogelijkheid in aanraking te komen met onze historie. Ondanks oprukkende verstedelijking en grootschalige ruilverkaveling kent Nederland tal van landschappen waar de invloed van onze voorouders nog duidelijk herkenbaar zijn. De betekenis ervan ligt in de doorgaande lijn van het verleden naar het heden. Ruimte en tijd raken met elkaar verweven. Er vormt zich een collectief geheugen, een cultureel erfgoed, met regionale boerderijtypen en specifieke vee-rassen, met gewoonten en tradities. De aandacht voor de concrete plek uit zich de laatste jaren in een hausse aan boeken over lokale of regionale geschiedenissen. Het landschap drukt een identiteit uit, zoals zeventiende-eeuwse kunstschilders lieten zien: zij verhieven het vergezicht tot succesvol exportartikel. Van de weeromstuit hebben wij hun verbeelding tot de onze gemaakt. Het is typerend dat dergelijke beelden vooral een Hóllands landschap weerspiegelen. De representaties hebben weinig van doen met het platteland op zandgronden, zoals de coulisselandschappen van Drenthe, Twente, Salland, de Achterhoek, delen van Brabant en Limburg. De in onze hoofden opgeslagen beelden waarmee kunst en media ons telkens weer confronteren, domineren echter wel de discussies over de toekomst van het gehele platteland.

Zo gaan veel beleidsnota's uit van een visueel strikte scheiding tussen stad en platteland. Het weidse blikveld moet met zorg gekoesterd, terwijl toeristen dit landschap veelal van-

uit de auto aan zich laten voorbijtrekken, op weg naar meer beboste dus besloten streken. Niet voor niets is voor stedelijke recreanten die dicht bij huis blijven bijvoorbeeld het Loetbos aangelegd (170 ha, jaren zestig). De komende jaren staat het Bentwoud op de rol, een bos van duizend hectare natuur met moeras en kreekjes. Hier wordt een eeuwenoud platteland opgeofferd, elders slaat men een andere koers in. Een fraai voorbeeld is het Groenfonds van de gemeente Midden-Delfland. Deze sterk agrarische gemeente ligt als een groene oase ingeklemd tussen Delft, Rotterdam, Den Haag en de kassen van het Westland. Omliggende steden storten geld in het fonds, waardoor de tachtig veeteeltbedrijven kunnen blijven voortbestaan (met de koe in de wei). Het gebied trekt jaarlijks circa zes miljoen bezoekers: de historische waarde herbergt op deze wijze tevens een esthetische en recreatieve dimensie. Midden-Delfland wordt als A-merk zo stevig in de markt gezet dat Den Haag de groene oase opneemt in haar gemeentelijk promotiemateriaal. Kennelijk kent het omliggende platteland ook een economische dimensie.

Sociale waarden

Het platteland kent tevens een belangrijke sociale waarde. De laatste jaren wordt rondom grootstedelijke problemen als integratie van minderheden en uiteenvallende stadswijken de blik af en toe gericht op dorpen. Mogelijk valt daar een oplossing te vinden. Hebben sterk verstedelijkte gebieden dan iets wezenlijks verloren dat nog te vinden zou zijn op het platteland, namelijk saamhorigheidsgevoel en solidariteit? De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2005) over buurten wijst op het voortbestaan van een sterke sociale cohesie op het platteland. Samen zijn en samen doen, bewoners voelen zich met elkaar verbonden. Men moet altijd op elkaar aan kunnen. Dat is verklaarbaar: grote delen van het Nederlandse platteland herbergen van oudsher relatief veel kleine boerenbedrijven die elkaars hulp nodig hadden. Die economische noodzaak heeft zich ontwikkeld tot behulpzaamheid op veel terreinen van het leven. Net als een eeuw geleden krijgt de samenbindende waarde weer betekenis. Het platteland opnieuw in de aanbieding als gezond tegenwicht, ditmaal niet voor het ondermijnende karakter van de massacultuur, maar voor het stedelijk drama van de multicultuur.

De menselijke maat met geborgenheid een krachtig wij-gevoel ziet men graag terug in grote steden. Rotterdam kent het begrip 'Opzoomeren', vernoemd naar de Opzoomerstraat. Daar haalde men de bezem door de wijk onder het motto: een straat waar bewoners elkaar groeten en kennen, is een straat waar bewoners zich vertrouwd en veilig voelen. Groetzoneborden moeten de stedelingen wijzen op het nut van het ons-kent-ons. Overigens is het beeld dat van het landelijke leven wordt opgeroepen bepaald niet vrij van idyllische trekjes. Ook op het platteland is het vaak duwen en trekken geblazen om het drukke verenigingsleven draaiende te houden. Veel dorpen laten momenteel een heterogene mengeling van rurale en urbane levensstijlen zien. Dorpsbinding (gedefinieerd als emotionele verbondenheid of identificatie met een lokale samenleving) maakt daar plaats voor lokaal bewustzijn, dat een vrijblijvender gemeenschapsgevoel in zich draagt. Mensen zijn meer dan voorheen gericht op vrijwilligheid. Dorpen waar de meerderheid van de bevolking oorspronkelijk uit de stad afkomstig is, krijgen te maken met een ontmanteling van traditionele machtspatronen – wat meestal overblijft, is een aangeharkt en gereduceerd platteland, vrij van stank en ander agrarisch ongemak.

Leven zonder drukte

Bovenstaande publieke plattelandswaarden drukken een behoefte uit aan nieuw evenwicht tussen stad en platteland. Nu stedelijkheid ruimtelijk en sociaal-cultureel gezien overheerst, dreigen bepaalde waarden van het platteland het onderspit te delven. Daarom duidt de positieve houding jegens landelijkheid, al dan niet vervat in een idyllisch concept, op een streven de dominantie van de hedendaagse stedelijkheid terug te dringen. Stedelijkheid houdt onder andere een vergaande fragmentarisering van levenswijzen en identiteiten in. Mensen die zich tegen deze verbroekeling verzetten, haken aan bij landelijkheid in de hoop eenheid van leven te vinden. Ook verwacht men er maatschappelijke verbanden aan te treffen, waar ondanks de individualisering in toenemende mate behoefte aan is. Dat verlangen wordt op het platteland geprojecteerd en is sterk sociaal-cultureel gekleurd.

Plattelandswaarden kunnen de kwaliteit van de samenleving als geheel verhogen. In die zin zijn ze te beschouwen als publieke waarden. Maar ze berusten wel op vrijwilligheid en persoonlijke keuzes. Het blijft de vraag of stedelingen bereid zijn die waarden zich eigen te maken, want onderhuids blijft men sterk autonoom. Bevalt het dorpsleven of landleven niet, dan keert men terug naar de stad, afhankelijk van bijvoorbeeld de levensfase. Of men zoekt de rust en de eenheid van leven in het geheel niet op het platteland, zie de recente pleidooien voor de terugkeer van de gezellige, burgerlijke stadscentra van vroeger. De abstracte leegte van stedelijke openbare ruimten zonder gemeenschappelijke identiteit moet weer worden gevuld met betekenissen. Dankzij winkelcentra, markten en terrassen ontwikkelt het centrum zich tot een 'uitstad' of een 'zap-city', waar mensen weer een binding met hun omgeving kunnen ervaren en waar van alles te beleven valt.

Of steden voor veel groepen mensen inderdaad 'warme steden' worden, valt nog te bezien. De klassieke stad heeft plaatsgemaakt voor de uitgedijde, verstrooide stad, waar de uniforme grootschaligheid leidt tot onbehagen. Stedebouwkundigen hebben om die reden de laatste jaren teruggrepen op de menselijke maat. De dorpse wooncultuur is in Nederland bezig met een opvallende come back. Nieuwe Vinex-wijken worden kleinschaliger en overzichtelijker opgezet, in de hoop zo gemeenschapszin te creëren: een wijgevoel rondom de dorpspomp. En op het platteland zelf wordt gespeurd naar geschikte lokaties voor 'nieuwe dorpen', compacte woonvormen met oog voor de historische identiteit van de streek en met kans voor persoonlijk contact. Maar hoe homogeen en afgesloten ze soms ook kunnen worden, het verlangen naar ontmoeting en gedeelde waarden op basis van leefstijlen is even krachtig als de behoefte zich achter de eigen deur terug te trekken. Nabuurschap gaat hand in hand met privacy, ofwel: landelijkheid en stedelijkheid zijn complementair.

Nieuw evenwicht houdt in dat de een niet zonder de ander kan. Zoals in dit essay is betoogd, zijn stedelijkheid en landelijkheid, stad en platteland, geen gescheiden werelden, maar lopen ze soms in elkaar over en vullen elkaar aan. Zeker in het relatief dichtbevolkte Nederland zijn beide zeer sterk met elkaar verweven. Ze zijn als gelijkwaardige delen te beschouwen,

elk met het eigen domein, als waarde(n)volle aanvulling op elkaar, zoals de Griekse en Amsterdamse territoria al lieten zien. Stedelijkheid betekent dan, noodgedwongen door de vele contacten, een gereserveerde en functionele omgang met vreemden: een geïndividualiseerde, rationele wereld. Landelijkheid wil zeggen een gemoedelijke en informele omgang met elkaar: een collectieve, intuïtieve wereld, waar de sociale cohesie dankzij veel bekende robuuster wordt geacht. Kernwaarden krijgen op deze wijze de betekenis van een reeks polariteiten: snelheid – traagheid, dynamiek – rust, grootschaligheid – kleinschaligheid, complexiteit – overzichtelijkheid, abstractheid – concreetheid, stiptheid – losheid, keuzevrijheid – gebondenheid aan gebruiken.

De behoefte aan nieuw evenwicht is tevens een verschijnsel dat voortvloeit uit de spanning tussen mondialisering en de hang naar een herkenbare en vertrouwde plek. Het benadrukken van typische plattelandswaarden vormt zo een reactie tegen de snelle veranderingen op mondiaal niveau, en dat is even eigentijds als de mondialisering zelf. In die reactie blijven mensen vasthouden aan dagelijkse ritmen. De Belgische socioloog Mark Elchardus (2002) concludeert op basis van breed empirisch onderzoek dat van radicale individualisering en ontbinding van tradities nauwelijks sprake is. Of het nu draait om de levensloop, arbeidstijden, maatschappelijke posities of de taakverdeling tussen man en vrouw, telkens stuit hij op vaste vormen. Ook Nederlanders laten in de moderne meerkeuzemaatschappij (Breedveld en van den Broek 2003) in meerderheid collectieve ritmen niet los, omdat men de samenleving als bijzonder veelzijdig ervaart.

Door de toegenomen keuzevrijheid ondervinden veel mensen de tijd als een lastig fenomeen. De druk om efficiënt met de tijd om te gaan is groot, maar het valt moeilijk grip te krijgen op bijvoorbeeld het steeds verder vervagen van de grens tussen werk en vrije tijd. De totale beheersing van de tijd is ons, flexibele mensen, behoorlijk parten gaan spelen, stelt de filosoof Hans Achterhuis (2003). De controledrang heeft paradoxaal geleid tot een schaarste aan tijd, en daarmee tot hevige rusteloosheid. Vrijetijdswetenschapper Theo Beckers (2004) noemt de ont-eigening van de tijd 'een van de onzichtbare onderstromen' van onze moderne samenleving. Het valt te voorzien dat landelijk-

heid in toenemende mate tegenover de versnelling van de tijd de vertraagde tijd kan bieden, een plek waar een eigen ritme heerst, waar de dingen hun eigen loop hebben. We vinden die vertraging terug in spirituele, historische en sociale plattelandswaarden.

Het zoeken naar een gezonder evenwicht tussen stad en platteland betekent een verlangen naar leven in rust en kalmte. De balans komt tot uiting in tal van samenwerkingsverbanden die op het platteland mogelijk zijn: landbouw en zorg, landbouw en natuur, landbouw en educatie, landbouw en recreatie, landbouw en consument, landbouw en energie, enzovoort, op lokaal niveau degelijk doorvertaald in economische waarden (Verschuur 2003). Het doel van deze nieuwe coalities is het versterken van een vitaal platteland als collectief goed, dat rijke potenties herbergt voor de gehele samenleving. Boeiend is in dit verband de groeiende belangstelling voor de zogeheten slow food-beweging, die aanvankelijk was gericht op behoud van smaakvolle, authentieke streekproducten, maar inmiddels is verbreed tot een mondiaal netwerk van mensen die zich inzetten voor een betere gezondheid, een gezonder milieu en hechtere relaties en gemeenschappen. Kortom, kwaliteit van leven, zonder drukte.

Literatuur

- Achterhuis, H. (2003). *Werelden van tijd*, essay in het kader van de Maand van de Filosofie.
- Beckers, T. (2004). *De hyperactieve samenleving: op zoek naar de verloren tijd*, afscheidsrede aan de Universiteit van Tilburg.
- Berger, J. (1998). *De vrucht van hun arbeid*. Amsterdam: De Bezige Bij.
- Berting, J. (1997). 'De verholen werkelijkheid van collectieve voorstellingen.' In: Berting J., L. d'Anjou, B.Steijn (red.), *De tirannie van het beeld. Collectieve voorstellingen en handelen*. Amsterdam: Boom.
- Borsboom-van Beurden, J.A.M, W.T. Boersma, A.A. Bouwman, L.E.M. Crommentuijn, J.E.C. Dekkers, E. Koomen (2005). *Ruimtelijke Beelden. Visualisatie van een veranderd Nederland in 2030*. Bilthoven: RIVM.
- Breedveld, K., A. van den Broek (2003). *De meerkeuzemaatschappij. Facetten van de temporele organisatie van verplichtingen en voorzieningen*. Den Haag: scp.
- Brunt, L. (1974). *Stedeling op het platteland. Een antropologisch onderzoek naar de verhoudingen tussen autochtonen en nieuwkomers in Stroomkerken*. Meppel: Boom.
- Buuren, A. van (2005). *De taal van het hart. Retorica en de receptie van de hedendaagse streekroman*. Groningen: rug (proefschrift).
- Dam, F. van, M. Jókövi, A. van Hoorn, S. Heins (2003). *Landelijk wonen*. Den Haag/Rotterdam: Ruimtelijk Planbureau/Nai Uitgevers.
- Drees, M.M. (1997). *Andere landen, andere mensen. De beeldvorming van Holland versus Spanje en Engeland omstreeks 1650. (Nederlandse cultuur in Europese context, ijkpunt 1650)*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Elchardus, M. (2002). 'Op in rook?' In: M. Elchardus, I. Glorieux (red.), *De symbolische samenleving*. Tiel: Lannoo.
- Frerichs, R., J. de Wijs (2001). *Opvattingen en meningen over het Nederlandse platteland*. Amsterdam: NIPO.
- Gans, H. (1962). *The Urban Villagers. Group and class in the life of Italian-Americans*. New York: Free Press of Glenco.
- Ginkel, R. van (1999). *Op zoek naar eigenheid: denkbeelden en discussies over cultuur en identiteit van Nederland*. Den Haag: sdu.
- Glaudemans, M. (2000). *Amsterdams Arcadia. De ontdekking van het achterland*. Nijmegen: SUN.
- Haan, H. de (2001). 'Rurale sociologie en platteland: discours, representatie en rurale praktijken.' In: *Gammakennis voor de Groene Ruimte*. Wageningen: Alterra.
- Haartsen, T. (2002). *Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld? Een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het Nederlandse platteland*. Groningen: NGS.
- Halweil, H. (2002). *Home Grown: The case for local food in a global market*. Washington: Worldwatch Institute.

- Hamers, D., K. Nabielek (2006). *Bloeiende bermen. Verstedelijking langs de snelweg*. Den Haag/Rotterdam: RPB/ NAI Uitgevers.
- Heins, S. (2002). *Rurale woonmilieu in stad en land. Plattelandsbeelden, vraag naar en aanbod van rurale woonmilieus*. Delft: Eburon.
- Het imago van de agrarische ondernemer* (2005). Amsterdam: TNS NIPO.
- In het zicht van de toekomst: Sociaal en Cultureel Rapport 2004* (2004). Den Haag: SCP.
- Jong, A. de (2001) *De dirigenten van de herinnering. Musealisering en nationalisering van de volkscultuur in Nederland 1815-1940*. Nijmegen: Uitgeverij SUN
- Koning, R. de (1997). 'Een gezonde veehouderij anno 2015. Een visie vanuit het landbouwbedrijfsleven op de toekomstige diergezondheidszorg.' In: J.G. de Wilt (red.), *Naar een gezonde veehouderij in 2015*. Den Haag: NRLO.
- Kooij, P. (2003). 'Het Nederlandse platteland in de greep van de stad.' In: M.A.W. Gerding (red.), *Belvedere en de geschiedenis van de groene ruimte*. Groningen/Wageningen: NAHI.
- Langers, F., T. de Boer, A. Buijs (2005). *Donkere nachten. De beleving van nachtelijk duister door burgers*. Wageningen: Alterra.
- Mertens, F., H. Blommestijn (2004). *Boer in hart en ziel*. Zutphen: Titus Brandsma Instituut/Vrienden van het platteland/Roodbont.
- Metz, T. (2000). *Atlas van de verandering: Nederland herschikt*. Rotterdam: Nai Uitgevers/IOP.
- Metz, T. (2002). *Pret! Leisure en landschap*. Rotterdam: Nai Uitgevers.
- Mommaas, J.T. (2001). 'Over de culturele dimensie van de ruimte – Of hoe dit te begrijpen en wat daarmee te doen.' In: *Levende Stad. Lagen en Dimensies. Pijlers voor netwerkverstedelijking*. Den Haag: VROM.
- LNV (2000). *Natuur, Bos en Landschap in de 21e eeuw*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- LNV (2004). *Agenda voor een vitaal platteland. Visie*. Den Haag: Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.
- LNV (2005). *Platteland, ook uw vrije tijd? Consumentenonderzoek*. Den Haag: LNV Consumentenplatform, 2005.
- Ru, J.H. de (1980). *Landbouw en Maatschappij. Een analyse van een boerenbeweging in de crisisjaren*. Wageningen (proefschrift).
- RLG (2004a). *Ontspannen in het groen*. Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied.
- RLG (2004b). *Meerwaarde. Advies over de landbouw en het landelijk gebied in Europees perspectief*. Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied.
- Schnabel, P. (2001). *Waarom blijven boeren? Over voortgang en beëindiging van het boerenbedrijf*. Den Haag: SCP.
- Schuyt, K., E. Taverne & S. van Voorst (2000). *1950: welvaart in zwartwit. Nederlandse cultuur in Europese context*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Simon, C. (2006). Demografie en ruimtegebruik. In : A. Steenbekkers, C. Simon, V. Veldheer (red.), *Thuis op het platteland*. Den Haag: SCP.

- Stott, A. (1998). *Hollandgekke. De onbekende Nederlandse periode in de Amerikaanse kunst en cultuur*. New York/Amsterdam: The Overlook Press/Ambo/Anthos.
- Terlouw, R. (1998). 'Een uniek nat veenweidegebied.' In: D. Aanen, P. Augustijn, B. Woudenberg. *Onder de hemel de polder. Cultuur, natuur en kunst in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden*. Asperen/Leerdam: AmBer
- Terluin, I., L. Slangen, E. van Leeuwen, A. Oskam, A. Graaff (2005). *De plattelandseconomie. Een verkenning van definities, indicatoren, instituties en beleid*. Den Haag: LEI.
- Truijens, A. 'De stilte is vreselijk'. In: *Volkskrant Magazine*, 4 maart 2006.
- Van Spölleman tot Normaal. *De menselijke maat van de Achterhoek* (2005). Arnhem: KNHM, VKK Gelderland, Plattelandshuis Achterhoek en Liemers.
- Veerman, C. Kamerbrief met reactie op het RLG-advies 'Ontspannen in het groen', 26 november 2004 (TRC 2004/7188)
- Verschuur, G. (2003). *De waarde(n) van het platteland, verslag werkconferentie 2003*. Culemborg: CLM
- Vrienden van het Platteland (2003) Enquête over de band van de Nederlander met het platteland. Wageningen/Amsterdam: Vrienden van het Platteland/TNS NIPO
- WBO; Den Haag: VROM.
- WRR (2005). *Vertrouwen in de buurt*. Den Haag/Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid /AUP.
- Ziel, T. van der (2003). *Verzet en Verlangen. De constructie van nieuwe ruraliteiten*. Wageningen: WUR.

Naschrift

Inleiding

Ingrijpende veranderingen in de landbouw en de ruimtelijk ordening zetten het voortbestaan van het platteland, zoals we dat momenteel kennen, onder druk. Het platteland, althans de meer aantrekkelijke delen ervan, wordt niettemin dermate waardevol gevonden dat verscheidene groepen in de Nederlandse bevolking zich hard maken om het platteland te behouden. Er is dan ook een grote maatschappelijke aandacht voor het platteland, niet in het minst vanuit stedelijke omgeving. Evident is dat het platteland niet alleen waarde heeft voor de plattelandsbewoners, maar evenzeer voor stedelingen. Grote aantallen stadsmensen trekken bijvoorbeeld in hun vrije uren of in de vakantie naar de rust, de ruimte en de groene omgeving van het (nabijgelegen) platteland. De Raad voor het Landelijke Gebied spreekt in dat verband van ‘onvervangbare en unieke waarden van het platteland’ (RLG 2000: p.41). Maar ook deze waarden voor stedelingen kunnen in de huidige plattelandsdynamiek onder druk komen te staan. Voor het beleid is het belangrijk de plattelandswaarden voor stedelingen te kennen, met het oog op de keuzes die de rijksoverheid en de lagere overheden moeten maken voor de vitalisering van het platteland in het algemeen en de landbouw als drager van het platteland in het bijzonder.

Wat zijn nu de waarden van het platteland die het platteland voor de samenleving de moeite waard maken om te behouden? Welke collectieve waarden van het platteland zijn bij uitstek relevant voor stedelingen?

In zijn essay heeft Tjirk van der Ziel een veelheid aan plattelandswaarden benoemd die schuilgaan in de verschillende relaties door de eeuwen heen tussen het platteland en de stad. Het gaat hier om collectieve waarden die de bevolking en stedelingen in het bijzonder aan het Nederlandse platteland toekennen. Het geeft bewust een eenzijdige interpretatie van plattelandswaar-

den, want het beeld van de plattelanders zelf is niet is meegenomen. Een analyse van deze waarden verduidelijkt welk beeld er bij de stedelingen bestaat: hoe kijkt men tegen het platteland aan, wat vinden stedelingen belangrijk aan het platteland, wat is de moeite waard te behouden?

Doel van dit naschrift is deze geschetste waarden te ordenen en in een overzicht te plaatsen. Daar waar het platteland voorziet in stedelijke behoeften en als zodanig een publieke functie vervult, komen wij een groot aantal vertrouwde en bekende waarden tegen. Daarnaast blijkt dat er plattelandswaarden zijn waarvan stedelingen zich misschien niet bewust zijn, maar die voor hen wel degelijk een betekenis hebben. In vervolg op dit overzicht beantwoorden we de centrale vraag van het essay en stellen we in het verlengde hiervan een aantal aanvullende vragen. In de beantwoording daarvan komen enkele zaken naar voren die binnen de toekomstige beleidsvoering gebruikt kunnen worden.

Alvorens inhoudelijk op de plattelandswaarden in te gaan, verduidelijken we in de volgende paragraaf wat we onder waarden en onder platteland verstaan.

Wat bedoelen we met plattelandswaarden?

Waarden: collectief of individueel?

‘Alles wat gewaardeerd wordt door mensen krijgt waarde.’ Deze uitspraak van de WRR (2004: 41) toont de breedte van het begrip waarde. De betekenis die het platteland heeft voor stedelingen valt uiteen in een waardering van verschillende elementen: de fysieke ruimte en de inrichting daarvan, het functionele gebruik ervan voor landbouw, recreatie en dergelijke, het sociale systeem van mensen, instituties en organisaties, de materiële en immateriële aspecten van de plattelandscultuur, en de beleving van al deze elementen. Van belang is dat de betekenis die wordt toegekend afhankelijk is van het perspectief dat wordt gehanteerd. De waarde van duisternis als voorbeeld: de stedeling is er niet aan gewend en voelt zich in de duisternis eerder onveilig, in tegenstelling tot de plattelandsbewoner die ermee vertrouwd is. Duisternis heeft dan ook een andere betekenis en waarde voor stedelingen

dan voor plattelanders. Voor een recreant, een boer, een natuur-
beschermmer of forens heeft duisternis weer een andere betekenis.
Kortom, het is belangrijk de betekenisverlening te koppelen aan
het perspectief van degene die een waarde toekent.

Individuele en collectieve waarden zijn op twee manieren
te onderscheiden: op grond van hun maatschappelijke inbedding,
en op basis van hoe de bedreigde waarden worden beschermd.
Wat die inbedding betreft: collectieve waarden vertegenwoordigen
langdurige en min of meer stabiele voorkeuren. Waarden van
individuen, groepen en generaties stemmen klaarblijkelijk over-
een, zodat er een intersubjectieve basis lijkt te bestaan. Collectieve
waarden zijn hierdoor in zekere zin 'objectieverbaar' (De Beer en
Schuijt 2004). Individuele waarden zijn dit over het algemeen
niet: het platteland heeft voor de ene stedeling een andere bete-
kenis dan voor de andere. Bij de maatschappelijke betekenis van
het platteland lijkt een verankering van waarden in individuele,
spontane en momentane voorkeuren ('smaken') te oppervlakkig.
Individuele smaakverschillen zijn daardoor weinig betekenisvol
en derhalve niet goed bruikbaar voor beleid.

Uit deze brede maatschappelijke inbedding vloeit voort
dat collectieve waarden ook verschillen van individuele waar-
den in de wijze waarop deze geconserveerd en beschermd wor-
den. Aan het landschap en de natuur, de biodiversiteit en het
milieu, de sociale infrastructuur en het cultureel erfgoed zijn
waarden verbonden die onder invloed van maatschappelijke en
technologische ontwikkelingen mogelijk onherstelbaar bescha-
digd of zelfs in het voortbestaan bedreigd worden. Zijn mensen
individueel niet in staat de nodige bescherming te bieden, dan
is samenwerking met anderen of hulp van een overheid nodig
(Koelega 2000: p.10). Doordat in de plattelandsdynamiek vele ac-
toren optreden, is voor het behoud van plattelandswaarden een
gezamenlijk optreden van belanghebbenden en het collectief
dragen van verantwoordelijkheden vereist. Dat maakt dat plat-
telandswaarden als collectieve waarden zijn aan te merken.

De collectieve waarden zijn eerder beschreven als 'de
waarden van het platteland die voor de samenleving de moei-
te waard zijn'. Hieruit blijkt dat deze waarden bij uitstek een
positieve betekenis hebben. Zo is een sterke saamhorigheid in de
plattelandssamenleving gezien vanuit de oorspronkelijke platte-

landsbewoners positief. Ook veel nieuwkomers op het platteland verruilen de relatief anonieme stedelijke samenleving graag voor een gemoedelijk dorpsleven. Daarentegen kunnen stedelingen die de losse verbanden in de stad juist waarderen een hechte samenleving als controlerend en benauwend ervaren. Alhoewel waarden dus per definitie positief zijn en het platteland in een 'rurale idylle' vatten, klinkt soms toch ook de anti-idylle door, die als belangrijke onderstroom in de samenleving heeft bestaan. In onderstaand overzicht van sociaal-culturele waarden zijn daarom ook negatieve, anti-idyllische, betekenissen vermeld.

Tot slot een laatste notie over waarden. Er staan altijd meer perspectieven en daardoor waarderingen naast elkaar, zodat we niet kunnen spreken van *de* waarden van het platteland. Overigens zullen we in het vervolg eenvoudigweg spreken over waarden; we doelen dan op collectieve waarden (of – zoals in het essay – publieke waarden).

Wat verstaan we onder platteland?

Het essay beschrijft uitgebreid dat het platteland geen vastomlijnde wereld is. Platteland kan gezien worden als agrarisch functioneel gebied, maar ook als natuur, als landschap, als dorps- of zelfs klein-stedelijk gebied. Het platteland kan als het ware gezien worden als een sociale constructie: iedere persoon heeft een individueel beeld van het platteland, dat is gestoeld op eigen waarnemingen, verbeeldingen en referentiekaders. Exemplarisch is hetgeen over het Loetbos nabij Rotterdam wel wordt gezegd: 'Voor plattelanders uit de Krimpenerwaard is het Loetbos het begin van de stad, voor Rotterdammers is het Loetbos het begin van het platteland.' Hieruit blijkt wel hoe anders het beeld van het platteland kan zijn voor een stedeling dan voor een plattelandsbewoner. Maar ook stedelingen verschillen onderling in hun beeld van het platteland. Toch bestaat er, zo geeft het essay aan, een soort van collectief beeld van het platteland. Uit opinie-onderzoeken blijkt dat men het platteland in de kern verbindt met het agrarische cultuurlandschap. In de beleving van de meeste stedelingen lijkt het platteland te bestaan uit een combinatie van natuur en cultuur, agrarische cultuurlandschap inclusief kleine dorpen. Het platteland krijgt daarmee in de ogen van stedelingen niet de brede invulling die LNV er vaak

aan geeft, doordat deze naast het agrarische cultuurland vaak ook 'puur natuur'-landschappen als bossen en heide als platteland aanmerkt.

Platteland en stad: eenheid of tegenstelling?

Platteland en stad kunnen soms als eenheid en soms als tegengestelde werelden worden benaderd.

De landbouw heeft het platteland gevormd. Dat maakt dat het platteland voorheen uniek was en zo een tegenstelling met de stad vormde. Maar met de modernisering van de samenleving en het vervlakken van de agrarische functie van het platteland groeit de gelijkvormigheid met het stedelijk gebied (let wel, we praten hier niet over het bodemgebruik, want dat wordt nog steeds gedomineerd door de land- en tuinbouw). Door het sterk nationale karakter van sociaal beleid, is de leefsituatie in de stedelijke en landelijke gebieden behoorlijk uniform geworden. Onder invloed van algemene maatschappelijke trends, zoals individualisering, internationalisering en toenemende mobiliteit, zijn plattelanders en stedelingen ook qua leefstijl steeds meer op elkaar gaan lijken.

Uit *Thuis op het platteland* (Steenbekkers et al. 2006) blijkt echter dat er nog wel degelijk verschillen in leefsituatie bestaan tussen stedelingen en plattelandsbewoners. Ook hebben de stad en platteland niet exact hetzelfde te bieden, maar beide werelden vullen elkaar aan: bepaalde stedelijke behoeften worden op het platteland vervuld (bijv. natuurrecreatie), en omgekeerd benutten plattelanders de stad (bijv. een bezoekje aan theater of concertpodium). Sterker nog: soms kunnen platteland en stad als elkaars tegenpolen worden beschouwd. Het essay draagt daarvoor diverse beelden aan: het platteland als contramal van de stad, zichtbaar in tegengestelde waarden als licht en duisternis, rust en hectiek, natuur en cultuur. Deze polaire stad-plattelandrelatie is paradoxaal te noemen, omdat de unieke plattelandswaarden een stedelijke aantrekkingskracht hebben, wat tegelijkertijd een bedreiging vormt voor deze unieke waarden. Via de contramal-visie zouden plattelandswaarden kunnen worden geïdentificeerd die – vanuit stedelijk perspectief – in zekere mate uniek en onvervangbaar zijn, die worden bedreigd en bescherming verdienen, en waarbij stedelingen betrokken kunnen worden.

Wie zijn de stedelingen?

Voortdurend spreken we over waarden in de ogen van ‘de stedelingen’. Net zomin als het platteland geografisch eenduidig is af te grenzen van het stedelijke gebied, zijn stedelingen eenduidig af te bakenen van plattelanders. Het onderscheid is een sterke vereenvoudiging van de werkelijkheid, die geen recht doet aan de historische verhuisdynamiek tussen stad en platteland. Wanneer we over stedelingen spreken, hebben we het feitelijk over een zeer diverse groep mensen, momenteel woonachtig in stedelijk gebied en te differentiëren naar de mate waarin ze betrokken zijn bij het platteland. Dit varieert van mensen die geboren en getogen zijn in de stad tot mensen die onlangs hun plattelandsomgeving hebben verlaten om in de stad te gaan wonen; van mensen die een zeer stedelijke leefstijl hebben tot mensen die zich op het platteland prima zouden thuisvoelen; van mensen die in binnenstedelijke centra ‘drie-hoog-achter’ wonen tot mensen die relatief landelijk wonen aan de stadsrand; van mensen die nooit contact hebben gehad met plattelanders tot mensen die regelmatig met mensen van het platteland omgaan. Kortom: de ene stedeling is de andere niet. Verschillende typen stedelingen hebben verschillende beelden van en verschillende belangen bij het platteland, en kennen dat verschillende waarden toe.

Plattelandswaarden geordend

In het essay komt een veelheid aan plattelandswaarden naar voren. Aan de hand van een indeling van Foote et al. (1994; zie ook Simon 2005) ordenen we deze waarden hieronder in drie dimensies. De eerste wordt omschreven als *how the world looks*, ofwel hoe het platteland er uitziet aan de hand van omgevings- en landschappelijke waarden. De tweede is *how the world works*, ofwel waarden die zijn gerelateerd aan de functionele kant van het bestaan. Hiertoe worden die waarden gerekend die gerelateerd zijn aan het ruimtegebruik van het platteland, de gebruikswaarden. De derde dimensie heeft betrekking op *what the world means*, ofwel die waarden die betrekking hebben op de manier van leven op het platteland. Het zijn waarden die iets zeggen over de sociaal-culturele situatie op het platteland.

De waarden die in deze paragraaf worden weergegeven, zijn voortgekomen uit het voorafgaande essay en de conferentie die SCP op 16 februari 2006 rondom dit thema heeft georganiseerd. We hebben er voor gekozen geen dimensie 'belevingswaarde' te typeren (vergelijk RLG 2005: p.10), omdat beleving en beeldvorming als een rode draad door de waardebepaling heen lopen. Wel laten we zien dat binnen elke onderscheiden dimensie (landschapswaarde, gebruikswaarde en sociaal-culturele waarde) de beleving een rol speelt in onderliggende waardenclusters, zoals de attractiewaarde en idyllische waarden.

Waarden zijn niet altijd eenduidig te categoriseren, met als gevolg dat sommige waarden in meer dimensies zijn onder te brengen. Zo kunnen boerderijen zowel onder gebruikswaarden (agrarisch functioneel), landschappelijke waarden (onderdeel van het landschappelijke omgevingsplaatje) als culturele waarden (agrarisch cultuurgoed) ingedeeld worden. Kwaliteiten van het platteland kunnen verschillend worden gewaardeerd (zie Haartsen 2002), als gevolg van een verschil in perspectief: voor de boer zullen veelal de gebruiks- en sociaal-culturele waarde vooropstaan, voor de stedeling de inpassing in en attractiviteit van het landschap en daarmee de landschappelijke waarden.

Landschappelijke waarden

Landschappelijke waarden kwalificeren hoe men het platteland als landschap waarneemt en beleeft. Hierbij zijn de landschappelijke en fysiek-ruimtelijke karakteristieken aan de orde, zoals ook in het essay geschetst, die de morfologie van het platteland uitdrukken. Kenmerken van de natuurlijke omgeving vallen hieronder, maar ook agrarische elementen (zoals boerderijen en koeien in de weide) en zintuiglijk te percipiëren elementen als geluid en geur rekenen we tot de landschappelijke waarden. 'Het platteland hoort bij het Nederlandse landschap,' citeren we uit het essay, waaruit we al kunnen opmaken dat landschappelijk gezien het platteland van belang is voor stedelingen. Niet zozeer een specifiek landschapstype, maar de relatie met natuur in het algemeen blijkt voor stedelingen een belangrijke waarde te zijn. De frisse buitenlucht, de natuur (zowel flora als fauna) en het beleven van de wijidheid en het open landschap worden als positieve

waarden beoordeeld. Rust, ruimte en groen zijn waarden die hier bij aansluiten.

Ook de agrarische waarde en de attractiviteit van het platteland worden door stedelingen hoog aangeslagen. De boer zien ze niet zozeer als voedselproducent, maar veeleer als beheerder van het landschap. Authentieke boerderijen (liefst zoveel mogelijk streekspecifiek) en weilanden met koeien en schapen passen goed in dat beeld. Heeft een plattelandsgebied een landschap met veel idyllisch- agrarische elementen en roept het een bepaalde herkenbaarheid op, dan zullen meer stedelingen er willen recreëren. Het platteland wordt dan ook vaak als een attractief, idyllisch landschap beoordeeld: pittoresk, charmant en overzichtelijk. Hypermoderne schuren, stallen en landbouwmachines passen niet in een idyllisch landschap; ze doen vaak afbreuk aan de ‘leesbaarheid’ van een landschap (zie Hendriks en Stobbelaar, 2003) en daarmee aan de landschaps- en attractiewaarde.

Landschappelijke waarden van het platteland,
ofwel how the world looks

natuurwaarden	natuurervaring, beleving van schoonheid, relatie met natuur, platteland voor velen synoniem met natuur, natuurlijke schoonheid, de nabijheid van natuurlijke elementen, ongeschonden land, frisse lucht, open landschap met opbollende wolkenluchten
agrarische landschapswaarde	multifunctioneel landschap, buitengebied: weiland en akkerland, landbouw als stoffeerder en beheerder van het landschap, boerderijen, uitgestrekte landerijen, weilanden met koeien en schapen
ruimtewaarde	ruimte voor beweging, aantrekkelijk decor voor wandelend en fietsende recreant, een collectieve groene vrijetijdsruimte: bossen, natuurgebieden en recreatieplassen
attractiewaarde	Rust, ruimte, groen, pittoresk, charmant, aantrekkelijk, overzichtelijk, uitzicht, leegte, kleine dorpjes, landweggetjes

Gebruikswaarden

Bij gebruikswaarden gaat het om de economisch functionele activiteiten die zijn gerelateerd aan het ruimtegebruik op het platteland. De gebruikswaarde voor stedelingen zit hem met name in de agrarische en de recreatieve activiteiten (vaak openlucht recreatie). Maar ook andersoortige bedrijvigheid en industrie, voorzieningen en diensten, infrastructuur, waterbeheer, natuurbeheer en wonen spelen een rol in de gebruikswaarde van het platteland.

Gebruikswaarden van het platteland, ofwel *how the world works*

agrarische landschapswaarde	multifunctioneel landschap, weiland en akkerland, landbouw als stoffeerder en beheerder van het landschap, boerderijen, koeien, uitgestrekte landerijen
agrarische productiewaarde	de productie van voedsel wordt gezien als een fundamenteel levensproces, de boer produceert voedsel en levert aldus een zinvolle bijdrage aan de economie, kwaliteitsgericht, dierenwelzijn, groene diensten
recreatiewaarde	aantrekkelijk om te recreëren, aantrekkelijk decor voor wandelend en fietsende recreant, ontspannende werking, nodigt uit tot bewegen, een collectieve groene vrijetijdsruimte: bossen, natuurgebieden en recreatieplassen, vrije tijd, ontspanning, verpozen, vissen, mountainbiken, motorcrossen
woonkwaliteit waarde	aantrekkelijk om te wonen, ruimte, leefomgeving waarin we ons thuis voelen; maar ook conflicten tussen nieuwkomers en autochtonen
sociaal- maatschappelijke waarde	zorgboerderijen waar de primaire voedsel productie wordt gecombineerd met zorg of therapieën voor specifieke doelgroepen

Zoals we in de vorige paragraaf hebben geconstateerd, hebben agrarische activiteiten voor stedelingen vooral landschappelijke waarde: de boer is de 'stoffeerder en beheerder' van het platteland. Het maakt de stedeling dan ook niet echt uit of er koolzaad wordt geproduceerd als groene brandstof, of aardappelen voor de levensmiddelenindustrie, zolang het er maar mooi uitziet. Met groene (en blauwe) diensten spelen boeren in op de maatschappelijke vraag naar een aantrekkelijk landschap om te ontspannen en van te genieten.

De agrarische productiewaarde vindt men pas in tweede instantie belangrijk, namelijk waar het om de kwaliteit van het voedsel gaat; zeker in tijden van dierziekten crises is de consument zeer kritisch. Het voedsel moet betrouwbaar zijn en een transparant productieproces draagt daartoe bij. Streekeigen voedselproductie kan hier zijn voordeel mee doen.

De toeristische en recreatieve rol die het platteland vervult, is van grote maatschappelijke betekenis, zowel voor de bezoekers als voor de toeristische ondernemers. Zij zijn de consumenten respectievelijk producenten van de beleveniseconomie op het platteland. De waarden van het platteland zitten dan in de ruimte (letterlijk) die het platteland biedt voor verkenning, de sfeervolle accommodaties om te verpozen en/of te overnachten, het agrarische bestaan en de natuurlijke omgeving die men kan ontdekken en waarvan men kan leren. De boerderij en de agrarische producten krijgen in toenemende mate een toeristische waarde voor stedelingen. Een deel van de stedelingen werpt graag een blik in de keuken van het plattelandleven, wil tussen de koeien kunnen lopen en zo in aanraking komen met een volledig andere wereld. Overigens hebben lang niet alle stedelingen interesse voor het platteland; volgens sommige deelnemers aan eerder genoemde conferentie is slechts een minderheid van de stedelingen betrokken bij het platteland en brengt er wel eens een bezoek aan. Omdat ze dan voornamelijk naar het platteland in de directe omgeving gaan, strijken op die plekken relatief grote aantallen stedelijke recreanten neer. Daarmee is echter nog niets gezegd over de potentiële interesse van stedelingen voor het platteland in den brede en voor het platteland van de toekomst.

Een andere voor stedelingen van belang zijnde gebruikswaarde is wonen. Uit *Thuis op het platteland* blijkt dat de woningen op het platteland ruimer en rianter zijn, en vaker vrijstaand zijn (Kullberg, 2006). Naast de rust en ruimte maakt dit het platteland voor stedelingen extra aantrekkelijk, om er op tijdelijke basis (tweede woning) of permanent naar toe te verhuizen, of dit te overwegen.

Een relatief nieuwe en sterk groeiende gebruikswaarde van het platteland is de sociaal-maatschappelijke waarde van een agrarisch bedrijf, bijvoorbeeld in de vorm van een zorgboerderij. Steeds meer boeren combineren hun agrarische activiteiten met de begeleiding en activering van diverse groepen zorgbehoevende mensen, zoals sommige ouderen, of mensen met een verstandelijke handicap of met psycho-sociale klachten door burn-out of depressie. Met een toenemende vergrijzing en de hogere werkdruk zou in de toekomst het landelijk gebied in toenemende mate van deze activiteit kunnen profiteren

Het afkalvende voorzieningenniveau op het platteland zou weer afbreuk kunnen doen aan de gebruikswaarde voor recreanten. Aangezien dat met name de dagelijkse voorzieningen betreft, is dit voor stedelingen evenwel van minder belang dan voor de plattelandsbewoners zelf. Voor stedelingen moeten er voldoende aantrekkelijke, kwalitatief goede recreatieve voorzieningen zijn, waaraan zij hun geld kunnen uitgeven.

In het essay komen gebruikswaarden die gelden voor werk, industrie en bedrijvigheid niet aan bod. Blijkbaar is het platteland voor deze functies vanuit stedelijke optiek niet van belang. Door de sociaal-culturele focus van het essay geldt hetzelfde voor andere gebruikswaarden in de sfeer van nutsvoorzieningen, zoals waterberging (veiligheid), drinkwaterwinning en energieopwekking (windmolens, gasboringen). Toch zijn deze gebruikswaarden voor stedelingen wel degelijk van belang. Misschien is de stedelijke samenleving zich niet direct bewust van deze gebruikswaarden, maar met voortzettende klimatologische veranderingen zal het platteland voor de waterhuishouding steeds belangrijker worden. Het platteland vormt dan als het ware een reddingsboei voor de laaggelegen Randstedelijke dicht bebouwde gebieden.

Sociaal-culturele waarden

Sociaal-culturele waarden kunnen worden gezien als die waarden die iets zeggen over hoe stedelingen tegen de plattelandsgemeenschap aankijken. In geding zijn zowel het vermogen van mensen om met elkaar samen te leven ('sociale waarden'), als het vermogen om elkaar te inspireren ('culturele waarden') (Klamer 2004). 'Spirituele waarden', die de drijfveren en motivaties voor het menselijk handelen vertegenwoordigen, schurken tegen de culturele waarden aan. Ook de *rurale idylle* zien we terug als cluster van sociaal-culturele waarden die een geromantiseerde nostalgische constructie van het platteland weergeven ('idyllische waarden').

Sociaal-culturele waarden gaan dus over de kenmerken die iets zeggen over de 'zachte' karakteristieken van een samenleving. Op het eerste gezicht zijn het waarden die met name voor de plattelandsbevolking zelf belangrijk zijn. De stedelijke samenleving spiegelt zich echter aan de plattelandssamenleving door aandacht te vragen voor belangrijk geachte waarden zoals sociale cohesie, verantwoordelijkheid en zorgzaamheid, die men aan het platteland toeschrijft. Diverse initiatieven in het stedelijke gebied om de relatief anonieme en geïndividualiseerde bevolking aan gemeenschappelijke doelen te laten werken zijn geënt op de kleinschaliger sociale structuur en herkenbare cultuurelementen in een dorpse omgeving. Het essay noemt enkele van deze initiatieven.

De sociale verbanden en netwerken tussen de leden van de plattelandsgemeenschap en de beleving hiervan maken deel uit van de sociale waarden van het platteland. De plattelandsbevolking wordt gezien als eerlijk, open, gemoedelijk, hulpvaardig en sociaal. Er blijkt echter een zeker dualisme te bestaan, want soms wordt het sociaal kapitaal van de plattelanders ook wel in twijfel getrokken: ze zouden 'boers', bekrompen, armoedig, eenzaam, kneuterig, saai, gesloten, voorspelbaar, etcetera zijn. De indruk bestaat dat deze negatieve connotaties van de plattelandsbevolking op historische situaties en karakterisering van de armlastige boerenstand vanaf de vijftiende eeuw zijn terug te voeren, situaties die op het hedendaagse platteland niet meer voorkomen.

**Sociaal-culturele waarden van het platteland,
ofwel *what the world means***

sociale waarden	<p>leefomgeving waarin men zich thuis voelt, spontaan, eenheid, rust, gemoedelijk, veilig en vertrouwd, gastvrij, rustig, gezellig, sfeervol, bekoorlijk, huiselijk, eerlijkheid, 'wij-gevoel', overzichtelijk, geregeld, hulpvaardig, harmonieus, hecht, gemeenschapszin, belang van sociale verbanden, zorg voor elkaar, voor de omgeving, voor mensen, bodem, planten en dieren.</p> <p>→ in negatieve betekenis: benauwend, armoedig, eenzaam, kneuterig, gesloten, achterbaks, dwingend, onverdraagzaam, beklemmend</p>
culturele waarden	<p>nabuurschap, authentiek, traditioneel, religieus, verbondenheid met een plek, gebonden aan gebruiken, eenvoud en regelmaat, tradities vormen een gemeenschappelijke bron, ontspannende werking, Bourgondisch, wij-gevoel, cultuurhistorie, ondernemingszin, creatief, zelfredzaam</p> <p>→ in negatieve betekenis: 'boers', eigenzinnig, gesloten, conservatief, bekrompen, stilstaand, voorspelbaar, saai, zedeloos</p>
spirituele waarden	<p>natuurervaring, beleving en nabijheid van natuurlijke elementen, ritmen en processen, wisseling van seizoenen, duisternis en licht, leven en dood, bevruchten en baren, zaaien en oogsten, arbeid en rust, bron van inspiratie, verstillig, zuiverheid, religieus, levenswijsheid zoals van de buitenmens, geworteld, zingeving, verbondenheid met een plek, bewustzijn deel uit te maken van groter geheel, respect voor het leven, eenheid van leven, verlangen naar een nieuw evenwicht.</p>
idyllische waarden	<p>beleving van een lieflijk platteland; aantrekkelijk landschap, gekarakteriseerd door rust, ruimte en groen; gemeenschappelijke hang naar een verloren gewaande wereld; rurale idylle als stedelijk perspectief; beleving van schoonheid, pittoresk, nostalgisch, charmant, sfeervol, bekoorlijk, eenheid van leven, welvend land, sappige weiden, onbedorven samenleving, deugdzaame boeren en vissers, romantiek, de mens kan in harmonie met zichzelf en natuur leven, landelijke eenvoud, stimulans voor de identiteit.</p>

Het is echter niet uitgesloten dat toch ook vergelijkbare negatieve indrukken door recentere nieuwkomers op het moderne platteland zijn opgedaan, waarbij mogelijk conflicterende belangen van en de machtsstrijd tussen boeren en nieuwkomers een rol hebben gespeeld.

In het besluit van stedelingen om in een plattelandsomgeving te gaan wonen wegen sociaal-culturele waarden veelal zwaar mee. De positieve waarden hebben kennelijk de overhand in het plattelandsbeeld van nieuwkomers, anders zouden zij de stap niet wagen.

Culturele waarden (tradities, gebruiken, leefstijl) zijn met name voor de plattelandsbewoners zelf van belang, alhoewel veel tradities en gebruiken uit toeristisch oogpunt in ere worden gehouden of zelfs worden geherintroduceerd. In het essay wordt niet uitgebreid op specifieke tradities of gebruiken ingegaan. Wel zou 'nabuurship' als voorbeeld kunnen dienen voor de stedelijke samenleving, gezien het toenemende belang dat onderlinge informele zorgverlening krijgt.

Cultuurhistorisch heeft het platteland en met name de landbouw voeding gegeven aan de identiteitsvorming van Nederland. Zoals het essay aangeeft, is het agrarische cultuurlandschap bron van inspiratie geweest voor kunstenaars. Niet alleen de erfenis van de grote meesters getuigt van ons agrarisch verleden, ook onze taal is doordrenkt met uitdrukkingen en zegswijzen die de leef- en werkstijlen van boeren weerspiegelen. Dergelijke culturele waarden van het platteland, die aan de basis liggen van onze nationale identiteit, worden nauwelijks erkend. In de toeristische branche is men zich evenwel bewust van het economische belang van de Nederlandse iconen zoals de tulpen, molens en klompen, die toch direct verwijzen naar de agrarische cultuur.

Spirituele waarden hebben betrekking op de diepere gedachten van mensen over de zin en de oorsprong van het leven. Met name in de verbinding met de natuur in het leven en werken op het platteland zien stedelingen existentiële vragen beantwoord. Uit deze spirituele waarden putten boeren veelal de motivatie om het bedrijf voort te zetten, ondanks dat de economische waarde

achterblijft (zie Schnabel 2001). Ook stedelingen in geestelijke nood kennen de weg naar de spirituele inspiratie die van het platteland uitgaat wanneer zij hulp nodig hebben bij het hervinden van hun levensmoed, levensdoel of -pad. Het leven volgens natuurlijke cycli, tempo en ritme is voor mensen in een hectische stedelijke samenleving vaak behulpzaam bij het onthaasten en het hervinden van balans in het dagelijkse bestaan.

Tot slot onderscheiden we het cluster 'idyllische waarden', hoe weinig reëel nostalgische waarden soms ook zijn, omdat ze een onderdeel vormen van de identiteit van het huidige platteland. Uit onderzoek naar de *rurale idylle* in Groot-Brittannië blijkt dat dit vooral een perceptie is die in stedelijke gebieden domineert. Het plattelandsleven wordt als een prettig, gezond en probleemloos bestaan gepresenteerd, waar mensen een veilig, gezond en vredig leven leiden in een hechte gemeenschap en een aantrekkelijke natuurlijke omgeving (Cloke & Milbourne 1992). Dit idyllische beeld is sterk nostalgisch gekleurd: het platteland is bekoorlijk, gezond, prachtig, onveranderlijk en met een onbedorven samenleving. Veelal hebben deze idyllische waarden betrekking op een wereld die allang verloren is gegaan of zelfs nooit heeft bestaan. Vaak worden de ellende en armoede van het verleden niet getoond. Idyllische waarden kunnen wel worden beschouwd als het 'positieve' beeld dat tegenover het negatieve beeld staat van de hectische, drukke, vieze en onveilige stad. Dit idyllisch beeld van het platteland leeft vooral bij stedelingen. Wanneer stedelingen de keuze maken om op het platteland te gaan wonen, wordt men geconfronteerd met de werkelijkheid dat het daar niet alleen maar rustig en liefelijk is. De agrarische activiteiten, en de daarmee soms gepaard gaande herrie, stank en stof of modder, kunnen het geromantiseerde beeld verstoren. Zouden de idyllische waarden misschien ten grondslag liggen aan de vermeende toename van conflicten tussen nieuwkomers en boeren op het platteland?

Slotbeschouwing

Welke waarden zijn bij uitstek relevant voor stedelingen?

De plattelandswaarden die in het essay zijn aangehaald en in de voorgaande paragraaf zijn geordend, lijken allemaal evenzeer van belang te zijn voor stedelingen als voor plattelanders. We moeten derhalve constateren dat er geen eenduidige plattelandswaarden te herkennen zijn die *alleen* relevant zijn voor stedelingen.

We hebben geen waarden gemeten en dus ook geen zicht op een waardenrangordening, maar we veronderstellen wel dat er bepaalde waarden meer en andere minder van belang zijn voor stedelingen of voor bepaalde groepen stedelingen. Dit baseren we op het gegeven dat uit waarden geen specifiek gedrag kan worden afgeleid, maar uit het vertoonde gedrag kunnen wel waarden worden afgeleid (Rescher 1969 aangehaald in De Beer en Schuijt, 2005). De trends wat betreft recreatie en tweede woningbezit op het platteland zijn dus veelzeggend. Stedelingen die op het platteland een permanente of tweede woonplek hebben, hechten kennelijk meer belang aan bepaalde plattelandswaarden dan de stedelingen met een pied-à-terre in hartje Amsterdam die incidenteel een dagje doorbrengen op het platteland of stedelingen die het platteland nooit bezoeken.

De belangrijkste plattelandswaarden vanuit het perspectief van de stedelingen hebben hoofdzakelijk van doen met de recreatieve aantrekkelijkheid van het landschap, dus met het platteland als decor voor de toerist. Dit geldt zowel voor het agrarische cultuurlandschap als de natuurgebieden. Wat van belang is, is het buiten-zijn, de beleving van rust, ruimte en groen. Agrarische elementen in het landschap, zoals koeien in de wei, worden eerder als landschappelijk schoon gezien dan als productiewaarde. De toeristenbranche en ook agrarische bedrijven spelen in op de toeristische behoefte en doen dat steeds vaker in coproductie.

Een andere belangrijke gebruikswaarde voor stedelingen is het landelijk wonen (tweede woning), wat sterk in het verlengde ligt van de landschappelijke en toeristische waarden. Voor stedelingen zijn idyllische en nostalgische waarden belangrijk, omdat men veelal een geromantiseerd beeld van het platteland heeft. Dit beeld wordt door plattelandsbewoners ook be-

wust gereproduceerd, door tradities en gebruiken in ere te houden of te herstellen en door woningen op te sieren met landelijke tierelantijnen zoals een ploeg op de gevel of een kar in de tuin. Daarmee hebben idyllische waarden een economische waarde gekregen. Het is echter onvermijdelijk dat de stedelijke behoefte aan een idyllisch decor-platteland conflicteert met de agrarische behoefte aan een functioneel plattelandsgebruik.

In toenemende mate worden bepaalde groepen stedelingen aangetrokken door de spirituele waarden van het platteland, meer specifiek de natuur en haar levensprocessen. De spiritualiteit van het platteland is een belangrijke waarde voor mensen die een tegenwicht zoeken voor de economisering van de samenleving.

Door agrarische bedrijven te verbreden met zorgtaken en therapeutische activiteiten aan te bieden kunnen diverse (stedelijke) doelgroepen worden bediend. Deze weg is door een aantal boeren reeds succesvol bewandeld, maar lijkt nog meer kansen te bieden. Afhankelijk van de mogelijkheden die plattelanders/boeren krijgen om aanbod te creëren en een reële vergoeding voor hun diensten te ontvangen, is de veronderstelling van het beleid dat deze functies in de toekomst uitgebouwd kunnen worden tot nieuwe economische pijlers onder de plattelands-economie.

Voor een deel van de tijdelijke stadsbewoners op het platteland en de stedelijke toeristen zijn de sociale waarden belangrijk: het gemeenschapsgevoel in de dorps- of plattelandsamenleving wordt veelal belangrijk gevonden, maar soms ook als benauwend ervaren. De mate waarin stedelingen dit vinden, zal van invloed zijn op of men zich afzijdig houdt of probeert te integreren in sociale netwerken.

Van welke waarden zijn stedelingen zich niet bewust?

We zien dat stedelingen aan het platteland veelal waarden toedichten als rust, ruimte, groen, sociaal, gemoedelijk, idyllisch, etc. Dit hangt sterk aan de recreatieve functie die platteland voor hen heeft. Er zijn ook andere collectieve waarden, waarvan veel stedelingen zich nauwelijks bewust zijn. Aan de waarde van het platteland als ruimte voor de landbouw, dus voor voedselproductie en landschaps- en natuurbeheer, gaan stedelingen gemakke-

lijk voorbij. Ook van de educatieve waarde die het platteland en zijn bewoners en boeren kunnen hebben voor mensen die vreemd zijn van de natuur is men zich veelal niet bewust. Van een educatieve rol is nog slechts mondjesmaat sprake. Hier liggen kansen voor agrariërs hun activiteiten te verbreden, maar ook andere plattelands- of natuurorganisaties of -ondernemers kunnen hier een rol spelen.

Zo zijn er nog wel meer plattelandswaarden waarvan stedelingen zich niet, of slechts in geringe mate, bewust zijn. Realiseren zij zich dat het water dat we drinken grotendeels in het landelijk gebied wordt gewonnen? Beseft men wel dat steden droge voeten houden bij een tijdelijk overvloed aan water dankzij onder andere buitenstedelijke noodoverlooppolders? Dat de opwekking van groene energie zoals in windmolenparken alleen in plattelandsgebieden gerealiseerd kan worden? Zo zijn er nog wel andere nutsfuncties te ontdekken waarvan stedelingen gebruikmaken en waarvoor het platteland de voorwaarden schept. Maatschappelijke bewustwording is hier noodzakelijk, vooral ook omdat dergelijke waarden een economische belang vertegenwoordigen. Pas wanneer grote delen van de bevolking zich bewust is van het verlies dat een eventueel verdwijnen van het platteland met zich meebrengt, zal men geneigd zijn zich in te zetten voor gemeenschappelijke doelen. Daarom is het belangrijk dat allerlei versluierde gebruikswaarden van het platteland zichtbaar worden gemaakt.

Welke waarden gaat de samenleving missen indien het platteland verdwijnt?

In deze hypothetische vraag wordt het belang van het platteland op nationale niveau beschouwd; het perspectief van stedelingen staat nu dus niet meer voorop. In een mogelijk scenario van een teloorgaand platteland dringt zich het beeld op van een voortgaande verstedelijking. De aanleg van steeds meer grootschalige nieuwbouwwijken, bedrijventerreinen en landschapsdoorsnijdende infrastructurele werken zorgt ervoor dat het landelijk gebied meer en meer bebouwd en versnipperd wordt. Vooral het agrarisch cultuurlandschap zal door deze ontwikkelingen aangetast worden. 'Natuurlijke' gebieden zoals plassen en meren, rivieren en uiterwaarden, bossen, heide- en duingebieden zullen

grotendeels gehandhaafd blijven, ook al zal daar een neergang in zowel omvang als kwaliteit optreden.

Uit de vorige paragraaf blijkt dat de heersende beelden en waarden van het platteland sterk zijn verweven met het agrarische landschap. Verdwijnt de landbouw uit bepaalde regio's, bijvoorbeeld door een toenemende verstedelijking, dan verdwijnen daar ook de agrarische cultuurgronden. RPB voorziet een afname van agrarisch cultuurland tot minder dan 50% van het oppervlak in 2010 (RPB, 2005) In eerste instantie verliezen we dan de primair aan de landbouw verbonden economische waarde van de voedselproductie. Door de globalisering van de voedselmarkt zal dit in theorie weinig problematisch zijn, in die zin dat voldoende voedsel kan worden geïmporteerd. De Nederlandse consument zal echter de streekproducten gaan missen, terwijl streekgebondenheid van voedsel een steeds belangrijker kwaliteitskenmerk wordt gevonden.

Tegelijkertijd zal het platteland functioneel-ruimtelijk en landschappelijk aanzienlijk veranderen. De kans is aanwezig dat het (veelal wijdse) groene agrarische landschap verdwijnt (zie RPB, 2005). Dit is namelijk zonder de inzet van boeren niet te behouden en te onderhouden. Dit geldt zeker voor de meer kwetsbare gebieden, zoals de veenweidegebieden. Indien de boer daar stopt met het beheren van de weidegronden, vermoerast het landschap, en verdwijnt het traditionele open landschappelijke beeld. Een gevolg zou zijn dat voor plattelanders en verhuisgeenigde stedelingen de woonwaarde verloren gaat. Ook zullen de toeristische attractiewaarde en de spirituele waarde van het platteland verdwijnen wanneer het platteland wordt volgebouwd: voor stedelingen is het platteland dan niet meer in trek als ontspanningsruimte. De veranderingen behelzen daarmee ook het plattelandleven, dus het platteland in sociaal-culturele zin.

Of de huidige plattelandswaarden behouden kunnen blijven, zal sterk afhangen van de functionele en landschappelijke invulling van de ruimte. Wellicht brengen nieuwe functies en veranderde landschappen ook een vernieuwing in waarden met zich mee, bijvoorbeeld nieuwe natuurwaarden van noodoverloopgebieden.

In sociaal-cultureel opzicht speelt vooral ook de vraag of de waarden van de plattelandssamenleving wel duurzaam zijn. Het beeld is dat juist ouderen – ook oudere stedelingen – relatief sterk betrokken zijn bij het platteland. Door een toenemende vergrijzing, ontgroening en verkleuring van Nederland zullen oude waarden wellicht verdwijnen. Want zullen jongeren en allochtone stedelingen, die veel minder bekend zijn met en interesse hebben voor het platteland, waarde hechten aan het platteland in Nederland? Zullen de huidige collectieve waarden op termijn (nog) breed gedragen worden? Het draagvlak voor het plattelandsbeleid in de samenleving zou wel eens steeds smaller kunnen worden, wanneer de jongere generaties en de nieuwe Nederlanders daarbij niet betrokken kunnen worden. Feit is dat het platteland in verandering ook een verandering van waarden betekent, zoals ook de stad en zijn waarden continu veranderen. Maar verandering hoeft niet perse een verlies te betekenen. Want wellicht komen er nieuwe waarden voor in de plaats, bijvoorbeeld het platteland als boegbeeld voor bottom-up vernieuwing en lokale leefbaarheidsinitiatieven.

Literatuur

- Cloke, P. & P. Milbourne (1992). 'Deprivation and lifestyles in rural Wales II. Rurality and the cultural dimension'. *Journal of Rural Studies*, 8: 359-371.
- Foote, K.E., P.J. Hugill, K. Mathewson & J.M. Smith (1994). *Re-reading cultural geography*. Austin: University of Texas Press.
- Beer, P. de en C. Schuijt (red). *Bijdragen aan waarden en normen*. Den Haag: WRR; Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Haartsen, T. (2002). *Platteland: boerenland, natuurterrein of beleidsveld?* Een onderzoek naar veranderingen in functies, eigendom en representaties van het Nederlandse platteland. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen. NGS 309.
- Hendriks, K. en D.J. Stobbelaar (2003). *Landbouw in een leesbaar landschap*. Wageningen: Uitgeverij Blauwdruk.
- Klamer, A. (2004). 'Waarden doen ertoe in de economie'. In: P. de Beer en C. Schuijt (red), *Bijdragen aan waarden en normen*. pp. 275-300. Den Haag: WRR; Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Koelega, D. (2000). *Niet alles van waarde is vervangbaar*. Een liberaal perspectief op behoud van natuur en cultuuroederen in een technologische samenleving. Kampen: Uitgeverij Kok.
- RLG (2000). *Het belang van samenhang*. Advies over ontwikkeling, afstemming en integratie in het landelijk gebied. Publicatie RLG 00/3. Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied.
- RLG (2004). *Meerwaarde*. Advies over de landbouw en het landelijk gebied in Europees perspectief. Publicatie RLG 04/4. Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied.
- RLG (2005). *Tijd voor kwaliteit*. Advies over kwaliteitsbeleid voor het platteland. Publicatie RLG 05/7. Amersfoort: Raad voor het Landelijk Gebied.
- RPB (2005). *Waar de landbouw verdwijnt*. Het Nederlandse cultuurland in beweging. Den Haag/Rotterdam: Ruimtelijk Planbureau/NAI Uitgevers.
- Simon, C. (2005). *Ruimte voor identiteit*. De productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Steenbekkers, A., C. Simon, V. Veldheer (red.) (2006). *Thuis op het platteland*. De leefsituatie van platteland en stad vergeleken. Den Haag: SCP.
- WRR (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Den Haag/Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/Amsterdam University Press.